

ÚJ FELISMERÉSEK A MAGYAR KORONÁRÓL

HOLLER LÁSZLÓ:
A MAGYAR KORONA NÉHÁNY
ALAPKÉRDÉSÉRŐL II.

**KINEK KÉSZÜLT EREDETILEG
A MAGYAR KIRÁLYI KORONA?**

A címlapon felül:

A magyar királyi korona ábrázolása
a Münchener Bayerische Staatsbibliothek Cgm 895 jelű kódexéből.
(Ehrenspegel des Hauses Österreich)
A kódex 1547 és 1555 között készült.

**EZ A KÉP A MAGYAR KIRÁLYI KORONA
LEGKORÁBBI RÉSZLETES SZÍNES ÁBRÁZOLÁSA**

A KÉP SZÍNES NYOMTATÁSBAN ITT JELENIK MEG ELŐSZÖR

A címlapon alul:

Ēiréne császárnő második uralkodása idején (797-802)
vert bizánci pénzérme a császárnő koronás portréjával.

A hátsó borítón:

Theodora császárné, I. Justinianus császár feleségének
jellegzetes bizánci női koronát ábrázoló mozaikképe
a ravennai San Vitale székesegyházban.
A mozaik 548-ban, vagy kevéssel ezután készült.

**A szerző köszönetét fejezi ki a Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára dolgozóinak, a koronával kapcsolatos kutatásaihoz
1994 és 1997 között nyújtott segítőkész munkájukért.**

Kulcsszavak:

Magyar királyi korona; koronátípusok, zománcművészet, ötvösművészet, ötvöstechnika;
bizánci történelem: 11–12. század, bizánci ötvösművészet: 11–12. század, bizánci korona;
I. Alexios Komnenos, Anna Dalasséna, Anna Komnene, Ioannes Zonaras, Niketas Choniates.

A tanulmánnyal kapcsolatos észrevételeket, vagy a szerző más publikációira
vonatkozó igényeket a következő címre szíveskedjenek eljuttatni:

Holler László, Pf. 998. Budapest 62. 1386.

ÚJ FELISMERÉSEK A MAGYAR KORONÁRÓL

HOLLER LÁSZLÓ

**A MAGYAR KORONA
NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSÉRŐL II.**

**KINEK KÉSZÜLT EREDETILEG
A MAGYAR KIRÁLYI KORONA?**

BUDAPEST 1998

Az ebben a kötetben megjelenő tanulmány önálló mű; a feldolgozott témák megértéséhez a kiadványsorozat más tagjának ismerete nem szükséges.

A szerzőnek a magyar királyi koronával kapcsolatos, korábban publikált tanulmánya az alábbi kérdésekkel foglalkozik:

- 1. Milyen sorrendben készültek a korona részei? (A felső rész a korábbi.)*
- 2. Mikor készültek a korona részei?*
- 3. Ki van a képen?*
(Az I. Géza magyar király számára történt koronaajándékozás cáfolata.)
- 4. Milyen koronája volt I. István királynak?*

A sorozat következő tanulmánya:
Hol készülhetett a magyar királyi korona felső része?

© Copyright Holler László, Budapest 1998

A szerző minden jogot fenntart. Tilos a tanulmány egészének vagy részének bármely módon, pl. nyomtatott vagy elektronikus úton történő másolása vagy terjesztése a szerző írásbeli engedélye nélkül.

© Biblioteca Apostolica Vaticana: 1., 6., 7. és 8. képek.
© Bayerische Staatsbibliothek, München: felső címlapkép

ISBN 963 03 7128 6

Tartalom

Bevezető megjegyzések	5
KINEK A SZÁMÁRA KÉSZÜLT ÉS MIKOR?	6
Bevezetés	6
Női korona	7
Boltíves korona	10
Összetett korona	13
A korona szimmetriái és képi programja	14
Kinek a számára készült?	16
Egy koronázási miniatúra	21
Az uralkodókat ábrázoló eredeti zománcképekről	23
A KORONA SÉRÜLÉSEI	28
A korona legjelentősebb sérülései	28
Előszó az elbeszéléshez	30
<i>Elbeszélés a császárról, a császárnéről és a koronáról</i>	32
Következtetés	36
A KORONA JAVÍTÁSA	37
Az alsó rész centrumának elhelyezkedése	37
A felső rész centrumának elhelyezkedése	38
Az ívelt lemezek hosszúsági adatai	39
Az elforgatás iránya	41
Az ívelt lemezek eredeti elhelyezkedése	43
A javítás menete	44
Néhány funkció nélküli furat jelentőségéről	47
TARTALMI ÖSSZEFOGLALÁS	48
ENGLISH SUMMARY	50
ÜBERBLICK AUF DEUTSCH	52
RÉSUMÉ FRANÇAIS	54

Bevezető megjegyzések

Az ebben a kötetben vizsgált kérdések nagy mértékben függetlenek a magyar koronával foglalkozó, ezt megelőzően publikált munkámban tanulmányozott kérdésektől. Ez a korábbi munkám a Magyar Történelmi Társulat **SZÁZADOK** című folyóiratában jelent meg,* s ennek megállapításaira helyenként hivatkozni fogok. Azokra az eredményeimre, amelyeket a jelen kötetben felhasználok s amelyek részletes indoklása a korábbi publikációmban található, a megfelelő helyen külön utalni fogok.

A tárgyalt kérdések függetlensége ellenére azt a megoldást találtam célszerűnek, hogy ebben a kötetben ne előlről kezdjem a fejezetek számozását, hanem a korábbi, négy fejezetből álló publikációmhoz csatlakozóan ennek a kötetnek az első fejezete az 5. sorszámot kapja. Ennek eredményeképpen a tanulmány egyes helyeire történő hivatkozások teljesen félreérthetetlenek lesznek. Erre a korábbi munkámra, mint tanulmányom első részére fogok hivatkozni. Ugyanez okból kifolyólag a jegyzetek a 142-es számmal kezdődnek.

Tanulmányom első részében vastag **T**-vel és sorszámmal megjelöltem mindazokat a megállapításaimat, amelyek legjobb tudomásom szerint újak, illetve ellentétesek minden eddig publikált nézettel. Ezzel a módszerrel a tézisek egymásra épülését igyekeztem minél világosabbá tenni. Ezt az eljárást ebben a kötetben is alkalmazom, új megállapításaim sora a **(T-46)**-os számmal kezdődik.

Tanulmányomban a fejezetek szakaszokból állnak, az első részben a legtöbb szakasz még pontokra oszlik. A tanulmányom első részére vonatkozó hivatkozásaim ennek megfelelően például a 2. fejezetre, a 2.1. szakaszra illetve a 2.1.3 pontra utalnak.

Szóhasználatomban a korona jobb oldalának a szemből nézve, tehát az alsó rész Jézusképe felől ránézve jobbra eső oldalt nevezem. A korona felső részének öt alkotóelemével kapcsolatban a tanulmány második részében két terminológiai módosítással éltem a Századokban megjelent első részhez képest: „boltíves lemezek” helyett „ívelt lemezeket”, „zárólemez” helyett „tetőlemezt” írok. Ezeket a kifejezéseket pontosabb megjelöléseknek találtam. A koronát magát továbbra is boltíves koronának nevezem.

A jelen kötet fejezeteinek szövege 1997 májusában készült el. Ezek a fejezetek a magyar királyi koronával kapcsolatos alábbi három kérdéskört vizsgálják:

- kinek a számára készülhetett a korona és mikor;
- mi lehet az oka jelentős sérüléseinek és két zománcképe kicserélésének;
- milyen javítási műveleteket alkalmaztak e sérülések kijavítására.

Mindezek a kérdések még a korona Magyarországra kerülése előtti, bizánci történetéhez tartoznak.

Tanulmányom célja, hogy megmutassa: a korona részleteinek gondos vizsgálatával nagyon sok ismerethez juthatunk, s ezek nemcsak a koronán elvégzett ötvöstechnikai műveletek rekonstrukcióját teszik lehetővé, hanem a történettudomány és a művészettörténet eredményeinek felhasználásával iránymutatást nyújtanak a korona közel egy évezrede tartó kalandos történetének minél pontosabb megismeréséhez is.

* Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 130. évfolyam 4. szám 907–964. o.

5. fejezet

Kinek a számára készült és mikor?

5.1. Bevezetés

E fejezet centrális kérdése, hogy vajon kinek a számára készülhetett eredetileg a magyar királyi korona; természetesen az alsó és felső rész együtteséről van szó. Az ötvösmű alakjából nyilvánvaló, hogy ebben az összetett formában hatalmat szimbolizáló fejké céljára készült.

A tanulmány I. részének 1. és 2. fejezetéből a következő megállapításokra hivatkozom:

Az alsó részt a már meglévő felső résznek korona céljára történő kiegészítése céljából készítették. (1.2. szakasz, T-5 állítás)

Az alsó rész készítése Bizáncban történt. (2.1.1. pont)

Sem Michael császár képe, sem Konstantinos képe nem ehhez a koronához készült (2.1.2. pont), hanem feltehetően Michael Doukas császár feleségének a koronájához. (2.1.4. pont)

Az alsó rész készítésének ideje az 1071–1081 közötti időszakra tehető. (2.1.3. pont)

Amikor arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy eredetileg kinek a számára készülhetett a magyar királyi korona, nem vagyunk könnyű helyzetben. Ugyanis nem állnak a rendelkezésünkre sem elsődleges, sem másodlagos információk. Elsődleges információk alatt olyan *közvetlen, írásbeli dokumentumokra* gondolok, amelyek a korona készítésének, vagy esetleges ajándékozásának idejére, körülményeire utalnának. Ilyenekkel nem rendelkezünk. Másodlagos információk alatt olyan adatokat értek, amelyek ezekre a körülményekre *közvetett módon* utalnának.

Az eddigi elképzelések ilyen másodlagos adatokra igyekeztek alapozni, nevezetesen a koronán jelenleg megtalálható két zománcképre. Az egyiket kétségtelenül Michael Doukas bizánci császár van ábrázolva, a másodikról azt feltételezték, hogy az I. Géza magyar király portréja.

A kutatók gondolatmenete a következő volt: Michael bizánci császár családi nevének, a Doukas családnévnek a rövidítése a zománckép feliratának végén egyértelmű, ez azonosítja az ábrázolt uralkodót, akiről történelmi kútfők alapján tudjuk, hogy 1071-től 1078-ig volt bizánci császár. A zománckép felirata és az ábrázolt hatalmi jelvények alapján teljesen valószínűtlen, hogy ez a zománckép 1078-at követően készült volna a császár fennhatósága alatt álló ötvösműhelyben, ezért ez a portré csak 1071 és 1078 között készülhetett. Ebből az eddigi kutatók legtöbbször azt a következtetést vonták le, hogy *maga az egész alsó rész is* szükségszerűen ebben az időszakban készült. További érvek alapján pedig arra gondoltak, hogy a más forrásokból ismeretlen nevű uralkodó, „Geobitzasz” azonos I. Géza magyar királlyal, aki 1074–1077-ig uralkodott. *Ebből született a Michael császár által I. Géza számára történt koronaküldés teóriája is.*

Azonban kiderült, hogy Michael császár képe nagyobb, mint a zománckép rendelkezésére álló hely, ebből viszont egyértelműen következik, hogy ez a zománckép nem ehhez a koronához készült. Ez vonatkozik a Konstantinos nevű bizánci császárt ábrázoló képre is, amelyről több szempont figyelembevételével bizonyossággal kijelenthető, hogy Michael Doukas fiát ábrázolja. Emiatt *ennek a két zománcképnek a készítési ideje nem szükségszerűen egyezik meg a korona alsó részének készítési idejével*, az nem határolható be az 1071-es és az 1078-as évszámokkal. Másrészt tanulmányom 3. fejezetében kimutattam, hogy számos érv alapján a „Geobitzasz”-kép nem I. Géza magyar királyt ábrázolja. Ezért valójában egyetlen másodlagos bizonyítékunk sincs arra vonatkozóan, hogy ez a korona kinek a számára készülhetett. Ezzel minden direkt, egyenes következtetési lehetőségtől elesünk.

Ezért kénytelenek vagyunk harmadlagos információk felhasználásához folyamodni. Ez azt jelenti, hogy művészettörténeti és történelmi információk és megfigyelések összességének a segítségével kell behatárolni a lehetséges válaszok körét, majd az így adódó hipotézisek közül kiválasztani azt, amelyik a legjobban illeszkedik a történelmi és művészettörténeti ismereteinkhez. Bár talán az első pillanatban szinte reménytelennek tűnik a kérdésre ilyen módon válaszolni, azonban – mint látni fogjuk –, ez mégis elképzelhető.

Az első – és roppant fontos – ilyen harmadlagos információ, hogy Michael Doukas császárnak és fiának a zománcképe roppant nagyfokú *stílusbeli hasonlóságot* mutat a kétségtelenül a korona alsó része számára készült többi zománcképpel.¹⁴² Ezért a készítési idejük is szükségszerűen nagyon közeli. Mivel Michael Doukas császár fia 1074-ben született, ezért a két kép szükségszerűen 1074 és 1078 között készült. Ennek alapján következtettem arra, hogy *a korona egész alsó részének készítését az 1071 és 1081 közötti időszakra tehetjük*.

A további harmadlagos információk forrása a korona maga, összevetve a rendelkezésünkre álló koronaábrázolásokkal. Először azt a kérdéskört érintem, hogy a magyar királyi korona női koronának készült (5.2. szakasz). Ezután a boltíves lezárású koronaforma megjelenésének idejét vizsgálom (5.3–5.4. szakasz). Ezt követően a korona képi programját igyekszem absztrakt módon megfogalmazni és a korona tervezőjének gondolatvilágába és személyiségébe valamelyest beleláttni (5.5. szakasz). A következő szakaszban megindokolom a választásomat a szóba jövő jelöltek közül (5.6. szakasz). Ezután egy számunkra rendkívül fontos miniatúrával foglalkozom részletesen (5.7. szakasz). Végül egy hipotézist fogalmazok meg arra vonatkozóan, hogy kiknek a képe állott eredetileg Michael császár és Konstantinos képe helyén (5.8. szakasz).

5.2. Női korona

A magyar korona alsó részének jellegzetessége a pártá elülső részén, Jézus képétől jobbra és balra elhelyezkedő, háromszög és félkörív alakú, aranykeretbe foglalt nyolc darab áttetsző zománcklemez. *Ezeknek az aranykerete az abronccsal egybefüggő lemezt alkot, tehát kizárható, hogy utólag szerelték volna őket az abroncsra*.

Az abroncs felett elhelyezkedő, háromszög alakú díszítések számos bizánci koronaábrázoláson megfigyelhetők, de szinte kizárólag nők által viselt koronákon.

¹⁴² Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 914. o. 2.1.3. pont

A fentiek alátámasztására számos képi ábrázolást lehetne említeni. Ezeknek hosszú listáját mellőzöm, csak példajelleggel ismertetek néhányat. Közülük a legmeggyőzőbbek, amelyekeken *egyazon ábrázoláson belül*, vagy összetartozó sorozat darabjai között szerepel koronával díszített férfi és női alak; akár mint császár és felesége, akár mint társuralkodók, az ábrázolásokon azonban *a háromszög* (és esetleg félkörív) *alakú díszítés csak a női koronán jelentkezik*. Néhány ilyen példa a mozaikok, zománcképek és pénzérmék császárábrázolásai közül:

A mozaikok közül az alábbi példákat említem:

Ravenna, San Vitale székesegyház:

I. (Nagy) Justinianus császár (527–565) és felesége Theodora császárné. A mozaik készítésének éve feltehetően 548 vagy közvetlenül utána. (Hátsó borító)

Konstantinápoly, Hagia Sophia székesegyház:

IX. Konstantinos Monomakhos császár (1042–1055) képe (eredetileg korábban III. Romanos Argyros császár (1028–1034) képe, az arc ki lett cserélve), valamint Zoe császárné képe, aki mindkét császár felesége volt. A mozaik készítésének éve feltehetően 1030 vagy közvetlenül utána. (2. és 3. kép)

Konstantinápoly, Hagia Sophia székesegyház:

II. Ioannes Komnenos császár (1118–1143) és felesége, Eirene császárné képe. II. Ioannes Komnenos apja, I. Alexios Komnenos császár még életében 1092-ben társ-császári rangra emelte. II. Ioannes Komnenos 1104-ben vagy 1105-ben vette feleségül Eirenét. I. Alexios Komnenos halála után, 1118-ban került trónra. A mozaik készítésének éve feltehetően 1118 vagy közvetlenül utána. (4. és 5. kép)

Számunkra különösen jelentős ezen a mozaikon Eirene koronájának az ábrázolása. Ezen ugyanis világosan kivehetők a korona elülső részén középen lévő, félkörív záródású dísztől jobbra és balra elhelyezkedő háromszög alakú, majd azok melletti félkörív alakú díszítések. Ily módon a párták kiképzése szempontjából ez a korona áll a legközelebb a magyar korona pártájához. Másrészt azonban jelentős formai különbségek is vannak: Eirene koronája nem boltíves lezárású, viszont a díszítések egymás felett két sorban helyezkednek el, a korona mintegy kétemeletes. Már a fenti három példa is mutatja, hogy a csipkés pártakiképzés közel hat évszázadon keresztül jellegzetessége volt a császárnék koronájának. Figyelembe véve Eirene koronájának a magyar koronával fennálló erős hasonlóságát, e két korona készítése ezen hat évszázadon belül viszonylag közel kell eszen egymáshoz. Mivel Eirene koronája összetettebb, ennek alapján azt tételezhetjük fel, hogy időben követi a magyar koronát. Ez a megfigyelés megerősíti az 1071–1081 közötti készítési időre vonatkozó feltételezést.

A zománcművészet emlékei közül:

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, egy sorozat részeit képező Monomakhos-lemezekon: IX. Konstantinos Monomakhos császár (1042–1055), valamint Zoe és Theodora társ-császárnők. Roppant érdekes, hogy a három uralkodó rendkívül hasonló koronát visel, a császárnők fején azonban jól kivehetők a kicsiny háromszög alakú díszítések. Feltételezem, hogy a nagyfokú hasonlóság oka, hogy mindhárman „saját joga” rendelkeztek a császári címmel.

Tbiliszi-ben a Hahuli Triptichonon a Michael Doukas császárt (1071–1078) és feleségét, Máriát ábrázoló zománckép.

Esztergomban, az úgynevezett Esztergomi Szaurotékán Nagy Konstantinos és felesége, Heléna ábrázolása. Bizánci munka, művészettörténeti vélemény szerint a 12. század végén készült.

A numizmatika emlékei közül:

A Michael Doukas császár által kibocsátott, saját magát és feleségét, Máriát ábrázoló tetarteron.¹⁴³

A mozaikokon, a zománcképeken és a pénzerméken kizárólag a női koronák rendelkeztek az abroncs felett háromszög alakú díszítmenyekkel. A középkori kódexekben található miniatúrák esetében is majdnem pontosan ugyanez a helyzet, mindössze egyetlen kivétel ismert. (Ezt a miniatúrát az 5.7. szakaszban részletesen ismertetem.) **Ezért a pártá alakjából teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy a magyar királyi korona női korona céljára készült.**

Végül következék néhány megjegyzés a kérdés szakirodalmi vonatkozásairól. Annak a gondolatnak a csirája, hogy a magyar korona eredetileg női koronának készült, fél évszázados. Legelőször Bárányné Oberschall Magda egy cikkében bukkant fel 1947-ben, egy óvatosan megfogalmazott kérdés formájában.¹⁴⁴ Ez az eredete egyúttal az *I. Géza felesége* számára történő koronaküldés ötletének is.

Tévedést tartalmaz az az állítás,¹⁴⁵ amely szerint ez a gondolat már 10 évvel korábban, a szerzőnő 1937-es munkájában¹⁴⁶ is megjelent volna. Ebben a munkában éppen hogy megpróbálta összeegyeztetni a bizánci forrásokban előforduló különböző fejképmegnevezéseket és az ábrázolások képanyagát, s azt igyekezett igazolni, hogy a háromszög alakú díszítésekkel ellátott koronák egy része női korona volt, másik része, az ún. stephanos pedig előkelő bizánci *férfiak* által viselt korona.

Bárányné 1947-es publikációja indította el a bizánci női koronák részletesebb elemzését, amelyről Deér József készített tanulmányt.¹⁴⁷ A bizánci női koronák kérdéskörének adatszerű, modern feldolgozását Klaus Wessel végezte el, amely – bár képanyag nélkül – a vonatkozó művészeti emlékek részletes felsorolását tartalmazza.¹⁴⁸

A történészek meglehetősen nagy ellenállást tanúsítottak és tanúsítanak mindmáig azzal a gondolattal szemben, hogy a magyar korona női koronának készült. Ezzel ugyanis azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy a tankönyvekben és kézikönyvekben tényként ismertetett, *I. Géza király* számára történt koronaajándékozás egy légből kapott elképzelés csupán. Példaként megemlítek egy 1984-ben publikált dolgozatot,¹⁴⁹ amelyben a szerző öt érvet sorakoztat fel az ellen, hogy a magyar koronát *I. Géza felesége* kapta volna. Az öt érv közül hármat történelminek, kettőt ikonográfiaiak jelöl meg a szerző. Az ikonográfiaiak mondott érvek a koronára vonatkozó mai ismereteink alapján azonnal elesnek: az egyik, mivel a hátsó zománcképek közül kettő nem tartozott eredetileg a koronához, és a szerző eleve feltételezi, hogy a hátsó lemezek egyike *I. Gézát* ábrázolja. A másik ikonográfiai érv pedig – egyebek mellett –, azért, mivel a pártáelemeket nem utólag szerelték fel. A történelmi érvek közül az első kettő eleve feltételezi,

¹⁴³Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. III. Ed. Grierson, P. Washington 1973. 807. o. Class I.

¹⁴⁴Bárányné Oberschall Magda: Problémák a Magyar Szent Korona körül. *Antiquitas Hungarica* I. évf. 1. szám 1947. 91–99. o. A vonatkozó mondat: 99. o. 6–8. sor.

¹⁴⁵Györfly György: „Szent István koronája” az Árpád korban. *Vigília* 1984. 8. szám 580–585. o. Az utalás az 585. oldalon a 21-es jegyzetben.

¹⁴⁶Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomachos császár koronája. *Archeologica Hungarica* XXII. Budapest 1937.

¹⁴⁷Deér, Josef: Mittelalterliche Frauenkronen in Ost und West. In: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* Band II. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 13/II) Stuttgart 1955. 418–449. o.

¹⁴⁸Realexikon zur Byzantinischen Kunst. Band III. Stuttgart 1978. Insignien címszón belül: 455–469. hasáb

¹⁴⁹Györfly György: „Szent István koronája” az Árpád korban. *Vigília* 1984. 8. szám 580–585. Az érvek az 581–582. oldalakon találhatók.

hogy a jelenleg ismert korona alsó részét ajándékba küldte a bizánci császár Magyarországra az 1070-es években. A koronaküldést egyedül a harmadik „történelmi” érv igyekszik alátámasztani: Géza öccsének, Lászlónak a magyar krónika-kompozícióban olvasható látomása arról, hogy bátyjának az Úr angyala aranykoronát hoz. Ez a krónikarészlet azonban önmagában nem cáfolja meg azt a tényt, hogy a jelenleg ismert magyar királyi korona a bizánci női koronák jellegzetességeit hordozza magán.

A magam részéről kétségtelennek tartom, hogy a magyar korona női koronának készült. A rajta található, rendkívüli felkészültséget igénylő zománcképek nagy száma arra mutat, hogy csakis **a hatalmi hierarchia legmagasabb szintjén álló személy számára készülhetett, ezért az eredeti tulajdonost is az ebbe a körbe tartozó bizánci hölgyek között kell keresnünk.**

5.3. Boltíves korona

Mint látni fogjuk, abból a tényből kiindulva, hogy a magyar korona négy ívelt lemez és egy tetőlemez által alkotott boltívrendszerrel lezárt korona, a készítésének idejével és körülményeivel kapcsolatos fontos következtetésekre juthatunk. A boltíves koronaforma megjelenési idejére vonatkozó érdemi információt nyújtanak a különféle bizánci művészeti emlékeken és a pénzérméken található ábrázolások.

A pénzekben ábrázolt koronák között a 8. sz. elejétől 1081-ig nem fordul elő boltíves alak.

Az előbbieken említett zománcképek közül a Monomakhos-lemezeken található mindhárom uralkodó, IX. Konstantinos, Zoe és Theodora nyílt koronát visel.

A Hahuli Triptichonon ábrázolt uralkodópár egyike sem visel boltíves koronát, érdekes viszont, hogy Máriaának kétszintes koronája van, s efelett láthatóak a háromszög alakú díszek.

A magyar koronán található két bizánci császári portré, Michael Doukas császárnak és fiának, Konstantinosnak a zománcképe sem boltíves koronát ábrázol, hanem nyitott koronát. Az abroncs felett látható – Michael esetén piros színű, Konstantinos esetén zöld színű – keskeny, ív alakú zománckészlet a korona alatt viselt textilből készült fejfedő képe.

Az 5.2. szakaszban említett mozaikportrék közül a koraiak mind nyílt koronával ábrázolják az uralkodókat, csak II. Ioannes Komnenos császár visel boltíves koronát, de felesége nem. Ezenkívül a konstantinápolyi Hagia Sophia egy másik mozaikján boltíves koronát láthatunk, amelynek viselőjét II. Ioannes Komnenos és a magyar származású Eirene legidősebb fiával, Alexiosszal azonosítják. (Tehát nem I. Alexios császárról van szó!) A szakirodalom szerint ez a mozaik 1122-ben készülhetett. *Figyelemre méltó, hogy az ábrázolt korona formája teljesen megegyezik a II. Ioannes Komnenos mozaikképén szereplő koronával.*

A bizánci kéziratokban előforduló koronaábrázolások közül az általunk vizsgált időszakra tekintettel az alábbiak érdemelnek különös figyelmet:

A párizsi *Bibliothèque National* „Coislin 79” jelzetű kézirata, amely Keresztelő Szent János 33 prédikációját tartalmazza. A kódex elején négy oldalon miniatúrák találhatóak, amelyek minőségük miatt is kiemelkednek a bizánci miniatúrák közül. A négy kép mindegyike – felirata szerint – III. Nikephoros Botaneiates császárt (1078–1081) ábrázolja, egyiken feleségével, Máriaival együtt. A kézirat alaposabb vizsgálata során azonban kiderült, hogy a miniatúrák valójában Michael Doukas császárt (1071–1078) ábrázolják. Az eredeti feliratokat tartalmazó lapokból a képeket kivágták, majd az újonnan elkészített feliratokat tartalmazó fóliók belsejébe ragasztották azokat. Ezenkívül a miniátor a két

császár életkora közötti nagy különbségre való tekintettel, néhány utólagos módosítást eszközölt az uralkodó portréján. A császárné ábrázolásán nem kellett módosítani, mivel ő azonos volt Michael Doukas feleségével. Nagyon valószínű, hogy a díszes kódex eredetileg Michael Doukas császárnak készült. Befejezésére azonban már annak lemondása, 1078 márciusa után került sor, így a művész kénytelen volt a kódexet az új császár portréjával díszíteni, amit a lehető legtakarékosabb módon oldott meg.

Ami a koronaábrázolásokat illeti, a császár is és a felesége is boltív nélküli koronával van ábrázolva, a császári korona tetején a fejet borító textília itt is látható. A császárné fejét ezen az ábrázoláson háromszintes korona ékesíti, melynek közepén elöl, egy magasságához képest igen keskeny, felül félkörívben végződő, feltételezhetően tűzomanckép látható. Ezen az ábrázoláson azonban nem jelennek meg a háromszög alakú díszek, amelyek a Hahuli Triptichon ugyanőt ábrázoló zománcképén viszont kivehetőek. Megjegyzem, hogy Klaus Wessel a miniatúráján ábrázolt császárnéi koronáról azt írja, hogy:¹⁵⁰ „a korona igen kicsi, alig azonosítható rátétekkel (háromszögletű formába rendezett gyöngyök?) van ellátva” – a kérdőjel az eredeti lexikoncikkben szerepel –; én azonban a hozzáférhető legjobb, színes reprodukción ennek a legkisebb jelét sem láttam.

Egy másik nevezetes kódex a *modenai Biblioteca Estense-ben* őrzött „Cod. Gr. 122.” jelű kézirat, amely nagyon sok bizánci császár tussal rajzolt portréját tartalmazza. Noha a portrék nem tekinthetők élethű ábrázolásoknak, a koronára vonatkozó jellegzetességeik mégis figyelemre méltóak. A képeken a 11. századig a császárok nem boltíves koronát viselnek, beleértve I. Alexios Komnenos (1081–1118) ábrázolását is a 280. számú fólión. Azonban az ő utána következő uralkodók már zárt koronával vannak ábrázolva, így a 294-es fólión megjelenített hat uralkodó mindegyike: II. Ioannes Komnenostól (1118–1143) kezdve III. Alexios Angelosig (1195–1203). Mint fontos észrevételt jegyzem meg, hogy mindegyik itt ábrázolt zárt korona egységes egész benyomását kelti, nincs jele annak, hogy eltérő jellegű alsó és felső részből lettek volna összeállítva. Ez az észrevétel érvényes a korábban említett mozaikképeken ábrázolt két boltíves koronára is!

Végül három olyan miniatúráról szeretnék megemlékezni, amelyek mindegyike egy-egy Vatikánban őrzött kódexben található. Ezek mindegyike feltehetőleg a Komnenos császári család tagjait ábrázolja koronával a fejükön, s valószínűsíthetően autentikus ábrázolások. Ezekén kívül egy további miniatúrát az 5.7. szakaszban fogok vizsgálni. Ezeknek a miniatúráknak a tanulmányozásával, egymás mellé helyezésükkel fontos új felismerésekhez juthatunk.

Az első a „Cod. Vat. Gr. 666” jelű kódex, amelyben a 2-es fólió hátoldalán található miniatúráján Jézus és I. Alexios Komnenos császár látható. A miniatúra két szempontból is fontos a számunkra. Az egyik ok, hogy – noha a kép kissé sérült a korona egy részleténél – azonban jól láthatóan a császár nem boltíves koronát visel, hanem nyitottat, mégpedig nagyon hasonlót ahhoz, amely Michael Doukas fejét díszíti a magyar korona zománcképén. A másik fontos jellemzője ennek a miniatúrának, hogy Jézus ábrázolása jelentős hasonlóságot mutat a magyar koronán lévő Jézus-képpel, így különösen figyelemreméltó a háttámla nélküli trónszékek hasonlósága. (1. kép)

A második kódex jelzete „Cod. Vat. Urb. Gr. 2.”. Az ebben található miniatúra két császári alak koronázását ábrázolja. Az egyik II. Ioannes Komnenos császár (1118–1143) – ő az idősebb, szakállas férfi –, a másik Alexios, a legidősebb fia, aki 1106-ban született, s valószínűleg 1122-ben lett társcsászárrá avatva. Mindketten zárt koronát viselnek, s noha Jézus keze mindkettőjük esetében eltakarja a korona egy részét, könnyen megállapítható,

¹⁵⁰Realexikon zur Byzantinischen Kunst. Band III. Stuttgart 1978. 466. hasáb

hogy a koronák szinte azonosak a Hagia Sophia székesegyház őket ábrázoló mozaikképein látható koronákkal. Még a portrék hasonlósága is feltűnő, bár a mozaikképen Alexios alig serkenő bajuszú ifjú, a vatikáni kódexben már bajszos férfi. (6. kép)

Harmadikként említem az 1166-ból származó „Cod. Vat. Gr. 1176” jelzetű kéziratot, amelyben I. Manuel Komnenos császár (1143–1180) és felesége, Mária császárné képe található. I. Manuel császár *zárt koronát visel*, amely nagyon hasonlít a második kódexben látható koronákhoz. (7. kép)

Az ábrázolások segítségével megállapítható, hogy a 11. század közepétől kezdve, tehát IX. Konstantinos, VII. Michael, III. Nikephoros császárok uralkodása alatt, valamint az I. Alexios császárt mutató ábrázolásokon a koronák rajza nagyon közel áll egymáshoz. Jellemükben azonosak, nem boltíves koronák, és nagyon hasonlóak a magyar korona Michael Doukast ábrázoló zománcképén található koronaképhez. II. Ioannes Komnenos korától viszont már zártak a császári koronák, ellenben a császár felesége ekkor sem boltíves koronát visel.

Első pillanatban talán a fentieknek ellentmondani látszik az a kijelentés, hogy a boltíves korona már I. Alexios uralkodása alatt ténylegesen megjelent. Erre vonatkozóan ugyanis biztos támpontot nyújt Anna Komnene, I. Alexios Komnenos lánya, aki apja életéről írt „Alexias” című történelmi munkájában röviden szól a bizánci koronátípusokról: ¹⁵¹

*„Elrendelte továbbá {I. Alexios, a császár}, hogy ünnepek során koronázzák meg a Sebastokratort és a Cézárt (kaizárt) {nem azonos a császárral!}, ám a diadémok nagysága és szépsége lényegesen különbözött attól, mely őt {a császárt} illette. **A császári korona ugyanis szorosan követi a fej vonalát, mint zárt félgömb**, mindenütt gyöngyök és drágakövek borítják, némelyek aranyba foglalva, mások függőkön: valóban az arc két oldalán gyöngyláncon lógtak a drágakövek, melyek behullottak az arcba. Ez a császári öltözéket kiegészítő korona. A Sebastokrator s a Cézár koronáin is el vannak itt-ott szórva gyöngyök s drágakövek, ám ezeknek nincs akkora értékük.”*

Ez a rész Anna Komnene művében a III. könyv elején található, amely az 1081-ben történt eseményekkel foglalkozik. Mivel Anna Komnene két évvel később, 1083-ban született, ezért itt olyan eseményeket örökített meg, amelyeknek nem volt személyesen tanúja. A 15 könyvre terjedő művet 1138 és 1148 között írta, tehát a fentieket az események után mintegy hat évtizeddel örökítette meg, ezért könnyen lehetséges, hogy megkoronázásakor, 1081-ben még nem az idézetben szereplő, félgömbszerű koronát viselt I. Alexios. Ha a boltíves koronátípusnak a megjelenése később, de még akkor történt, amikor Anna Komnene egészen fiatal volt, érthető, hogy nem emlékezett a korábbi koronaalakokra és már az 1081-es események leírásához is ezt a későbbi koronafajtát társította. Annyi mindenesetre szinte teljesen bizonyos, hogy Alexios életében már ilyen koronát is viselt.

A képi és szöveges források egybevetéséből azt a következtetést vonom le, hogy I. Alexios Komnenos trónra lépéséig, 1081-ig, a császári koronák boltív nélküliek voltak, viszont II. Ioannes Komnenos trónra lépésétől, 1118-tól kezdve már boltívvel ellátott, zárt koronát viseltek a császárok. A forradalommal hatalomra került I. Alexios trónra léptekor nyilván még az elődei által is használt, már meglevő császári koronát használta. **A boltívvel ellátott, zárt korona I. Alexios uralkodása alatt, 1081 és 1118 között jelent meg, valószínűleg még a 11. században.**

A különböző koronaformákkal kapcsolatban elég jelentős terjedelmű irodalom keletkezett az elmúlt fél évszázadban. Ezek alapanyagát a különböző művészeti alkotásokon, pénzérméken, pecséteken megjelenő koronaformák katalógizálását nyújtó

¹⁵¹Anna Comnène: Alexiade. I–III. Ed. Leib. B. Paris 1937–1945. III. könyv IV. 1. Vol. I. 113–114. o.

munkák képezik. E tekintetben a nyugat-európai anyag nagyobb terjedelmű, mint a bizánci. A nyugat-európai uralkodói jelvényekre vonatkozó tanulmányok jelentős része a P. E. Schramm nevével fémjelzett kötetekben található meg.¹⁵²

A bizánci koronatípusokkal foglalkozó irodalom egyik feladata, hogy a középgörög szóhasználatban előforduló uralkodói fejkénelvezéseknek – mint diadém, sztemma, sztefosz, sztefanosz, tainia, tiara, modiolosz, kamelaukion – pontos jelentését, a nekik megfelelő formákat és azok hierarchiáját megállapítsa. Ezzel a kérdéskörrel foglalkozó munkák jelentős terjedelmet szentelnek a boltíves koronaformának is. Ezt a koronaformát a „kamelaukion” szóval jelölt koronatípussal azonosítja a szakirodalom.

Ennek a kialakulásával kapcsolatban különböző magyarázatokkal, elképzelésekkel találkozhatunk. Alföldi, Deér, Altheim, Restlé, Piltz munkáinak ismertetésébe nem akarok belebocsátkozni. A viták alapkérdése, hogy az egyes koronaformák megjelenését mennyiben lehet szerves fejlődés eredményének tekinteni, s hogyan lehet például a boltíves forma 12. század eleji felbukkanását a 6. századi hagyományokból eredtetni. Ezek a munkák bőséges kép- és forrásanyagot, valamint a korábbi munkákra vonatkozó bőséges hivatkozásokat tartalmaznak ugyan, de a mi kérdésünk megoldása szempontjából fontos, érdemleges adattal nem találkoztam ezekben a publikációkban.

5.4. Összetett korona

A magyar koronát legjobb tudomásom szerint először 1790-ben nézhették meg tudományos kutatók. Ezóta ismeretes, hogy az alsó és a felső része több szempontból erőteljesen különbözik. Így a két rész ötvöstechnikai jellegzetességei, az alsó és felső rész zománcképeinek a stílusa, a zománcképek feliratának nyelve eltérő. Ezért a legtöbb kutató azt a nézetet képviseli – én magam is –, hogy a két rész nem egyszerre és nem ugyanott készült. Feltűnő továbbá, hogy az összeillesztés, amely szegecseléssel történt, egyáltalán nem igyekszik leplezni azt, hogy a korona két különböző részből lett összeállítva.

Tanulmányom 1.2. szakaszában megállapítottam, hogy a magyar korona alsó részét a már meglévő boltívegység koronává történő kiegészítése céljából készítették. (T-5 állítás) Ez a boltívegység véleményem szerint egy ereklyetartó díszítését képezte eredetileg.¹⁵³ Ez viszont magyarázatot nyújt arra, hogy a két rész miért szegecseléssel került összeillesztésre, amely erőteljesen hangsúlyozza a két rész különbözőségét, különböző eredetét, és ötvöstechnikai szempontból sem tekinthető nagyon esztétikusnak.

Ennek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy az ötvösmesternek a **felső rész egységét és épségét a lehető legteljesebb mértékben meg kellett őriznie**, így a gyöngyök vagy ékkövek állapotát veszélyeztető, magasabb hőhatással járó forrasztási eljárást el kellett kerülnie. Véleményem szerint egy másik, és szintén lényeges ok, hogy **nem is igényelte azt a megrendelő, hogy ne látszódjék a két rész különböző eredete, sőt talán hangsúlyozni is akarta ezt! (T-46)**

Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a korona szokatlanul nagy méretét, nevezetesen, hogy a belső kerülete 635 mm, az a tény indokolja, hogy a már meglévő, régi, ereklyeértékű felső részhez kellett az alsó részt készíteni, s így **annak méretét a felső rész meghatározta. (T-47)**

¹⁵²Schramm, Percy Ernst: Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Band I–III. Stuttgart 1954, 1955, 1956.

Schramm, Percy Ernst: Herrschaftszeichen: gestiftet, verschenkt, verkauft, verpfändet. Göttingen 1957.

Schramm, Percy Ernst: Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit. 751–1190. München 1983.

¹⁵³Erről részletesen „Hol készülhetett a magyar királyi korona felső része” című tanulmányomban írok.

A 2. fejezetben leírtak alapján a korona alsó részének, s ezzel együtt magának a koronának a készítését a stílusjegyek alapján 1071 és 1081 közötti időre tettem. De ha figyelembe vesszük az 5.3. szakasz azon eredményét, hogy a boltíves császári koronaalak 1081 és 1118 között jelent meg, akkor azt látjuk, hogy *a magyar korona pontosan akkor készült, amikor a boltíves alak először jelent meg a Bizánci Birodalomban! S mivel a későbbi boltíves koronaábrázolások mind egységesen készített ötvösmunka benyomását keltik*, ezért ez arra a következtetésre vezet, hogy **a magyar korona volt a legelső boltíves korona Bizáncban. Megrendelőjének éppen abból az igényéből kiindulva alakult ki a korona boltíves formája, hogy a koronának egy ereklyejellegű ötvösmű a részét képezze, abba bele legyen építve. Ez volt azután az a korona, amely mintájául szolgált a 12. századi, az ábrázolásokból is ismert zárt bizánci koronáknak. (T-48)**

5.5. A korona szimmetriái és képi programja

Vegyük szemügyre a magyar koronát mint ötvösművet. A három térbeli dimenzió irányában a korona szimmetriakaraktere lényegesen különböző.

A függőleges irányban egyáltalán nincs szimmetria, két különböző részből van összetéve.

Az előlő-hátsó irányban a felső rész strukturálisan teljesen szimmetrikus; az alsó rész is bizonyos mértékben az, de aszimmetria-vonásokkal is rendelkezik. Így a párta elől kilenc elemből áll, hátul egy elemből, az elől lévő Jézus-képet egyre csökkenő magasságú, áttetsző zománcklemezek veszik körül, míg a hátsó részen a kisebb félköríves zománcképet csak gyöngyök ölelik körbe. Az elől lévő áttetsző zománcképek száma négy, a hátul lévő gyöngyök száma kilenc-kilenc. Figyelemre méltó ezek számában az aritmetikai szimmetriára való törekvés, mindkettő négyzetszám: $4 = 2 \times 2$, $9 = 3 \times 3$.

A jobb-bal irányban szinte tökéletesnek mondható a szimmetria, eltekintve az 1. fejezetben tárgyalt, bár nagyon fontos, de a korona befoglaló méreteihez képest másodrendű mértékű aszimmetriáktól.

A zománcképek tekintetében pontosan ugyanez a hármasság jelentkezik. A felső és alsó rész zománcképei stílusukban, feliratukban, méreteikben eleve különbözőek.

Az abroncon lévő tíz figurális zománcképre vonatkozóan az elől-hátul irányban jelentős a szimmetria, de aszimmetriajellegzetességek is kimutathatók. A jobb-bal irányban viszont a zománcképek formai és tartalmi szempontból is tökéletes szimmetriát mutatnak, összetartozó párokat képeznek.

Az alsó rész tíz zománcképe által megjelenített képi programot a fennmaradt nyolc eredeti zománckép alapján az alábbiak szerint fogalmazhatjuk meg:

Az abroncs felett elől, boltíves foglalásban elhelyezkedő első számú főalak *Jézus Krisztus mint Pantokrator, a Mindenség ura*.

Ha egy földi uralkodó képe – Törkia királyáé – eredetileg is a koronán volt, akkor szükségszerű a legmagasabb földi hatalom jelenléte is: **az abroncs felett hátul, a valamivel kisebb boltíves foglalásban elhelyezkedő második főalak a bizánci császár mint Autokrator, a Birodalom ura. (T-49)**

Az abroncson elhelyezkedő mellékalakok:

Elöl: Mihály és Gábiel arkangyalok, Jézus kíséretének tagjai, az égi szféra reprezentánsai.

Középen: György és Demeter, katonaszentek, a fő segítők a hatalom megtartásában. Kozma és Damján, orvosszentek, a fő segítők az egészség megtartásában.

Mind a négyen a földi létből kerültek át az égi szférába. Ők képviselik az átmenetet a két szféra között. Előrébb a hatalom megtartásában segédkezők, amely az absztraktabb, az égi szféra felé adja a kapcsolatot, hátrébb az egészség megtartásában segédkezők, amely a földi szféra felé jelent kontaktust.

Osszeköti e négy szentet, hogy közel ugyanabban az évben szenvedték el mártíromságukat: Kozma, Damján és György 303-ban, Demeter 306-ban.

Hátul: Két uralkodó, a császár kíséretének tagjai, a földi szféra reprezentánsai.

Az elülső-hátsó irányban tapasztalható szimmetriavonások mellett megfigyelt egyik koncepcionális aszimmetriavonás tehát, hogy az ábrázolt személyek az égi szféra felől a földi szféra felé mutatnak. (T-50)

Egy másik ilyen szándékos, koncepcionális aszimmetriavonásra már a tanulmány 2. fejezetében utaltam: az ábrázolt személyek életkora a fiattól az idős felé halad.¹⁵⁴

Ezek a megfigyelések útmutatásul szolgálnak arra vonatkozóan, hogy milyen alapkoncepció vezette a korona megrendelőjét, amikor eldöntötte, kinek a képét helyezteti rá a koronára. Az alábbi indokok jöhetnek tekintetbe:

1. Akitől a hatalmát származtatja.
2. Akit szentként tisztel.
3. Ákinek védelmére, segítségére számít, akihez imádkozik.
4. Aki felé megkülönböztetett pozitív érzelmekkel viszonyul.

Ha ajándék koronáról van szó, akkor semmi esetre se szerepel rajta a megajándékozott képe. Kevésbé valószínű a küldő képe is, mert ennek jelentéstartalma kétirányú: egyfelől lehet a védelem nyújtásának, mint pozitív megnyilvánulásnak a kifejezése is, de ez értelmezhető mint az ajándékozó részéről a megajándékozott felett állásnak, mint negatív megnyilvánulásnak a kifejezése is. Sokkal valószínűbb egyértelműen pozitív jelentéstartalmú kép, amely kizárólag pozitív erkölcsi, vallási, érzelmi értékeket reprezentál. Ilyenek például a védőszentek képei.

Áttekintve a magyar koronára vonatkozó eddigi megállapításainkat, valamint az ötvösmű és a zománcképek által megjelenített képi programot, megpróbálom kikövetkeztetni a korona megrendelője által képviselt alapelveket és karakterisztikus személyiségvonásait.

Abból a feltevésből kiindulva, hogy a korona megtervezője egy újfajta koronaformát hozott létre, amely később mintául szolgált a császári korona számára, arra következtetek, hogy

- korára jelentős hatással bíró személy volt,
- a megszokottal szakítani tudó, kreatív személyiség volt.

Abból a tényből, hogy a zománcképek világos képi programot jelenítenek meg, arra következtetek, hogy

- jelentős koncepcionális kérdéseket kezelni tudó személy volt,
- rendkívül okos és művelt személy volt.

¹⁵⁴Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 913. o. T-9. állítás

Abból a tényből, hogy egy ereklyetartó-elemet a koronájába beépítették, arra következtettek, hogy

- erőteljesen vallásos személy volt,
- az ereklyék erejében hívő személy volt.

Abból a tényből, hogy az alsó rész nagyon szabályos, nagyon szimmetrikus, nem túldíszített, arra következtettek, hogy

- a rendet és a szimmetriát magasra értékelő személy volt,
- alapjában véve puritán személyiségű volt.

Az eddigiek alapján tehát a magyar korona készítőjét a bizánci hatalmi hierarchia legmagasabb fokán álló, a fenti tulajdonságokkal rendelkező hölgy személyében kell keresni. Az előzmények arra mutatnak, hogy a korona megszületésének legvalószínűbb éve 1081.

Kik a szóba jöhető jelöltek? Erről szól a következő szakasz.

5.6. Kinek a számára készült?

1081-ben hatalomváltás történt a bizánci trónon. III. Nikephoros Botaneiates császárságát a Komnenosok forradalma döntötte meg. Ezért III. Nikephoros Botaneiates feleségét, „Alániai” Máriát követően a császárnéi rangot és koronát Alexios Komnenos felesége, Eirene Doukaina nyerte el. Ez a két hölgy azonban nemcsak az 1081-es évre vonatkozóan meríti ki a bizánci császárok hitveseinek szűk körét, mivel VII. Michael 1071-es trónra lépésétől kezdve I. Alexios 1118-ban bekövetkezett haláláig terjedő közel fél évszázadban csak ők ketten rendelkeztek a Bizánci Birodalomban császárnéi ranggal. Természetesen más előkelő bizánci hölgyeknek is lehetett koronájuk, például Anna Komnene Alexiásából tudjuk, hogy kisgyermekként őt is megkoronázták, azonban feltehetően egy gyermekméretű koronával. Fiútestvérének megszületése után azonban Anna császárnői titulusa teljesen formálissá és értéktelenné vált. A magyar korona összetettsége, zománcképeinek nagy száma és magas művészi értéke arra utal, hogy egy ilyen rendkívüli korona valószínűleg csak császárnő vagy császárné számára készülhetett.

A jelenlegi magyar koronán lévő, Michael és Konstantinos császárokat ábrázoló zománcképeket szerintem éppen „Alániai” Mária készítette gyermeke születése után a saját maga koronája céljára, 1074 és 1078 között.¹⁵⁵ Úgy vélem, hogy ezen a koronán csak e kettő, előretekintő portrét tartalmazó zománckép lehetett, melyek egymás alatt helyezkedtek el.

Véleményem szerint a magyar korona eredeti és pótlólagos zománcképei alapján az a következtetés vonható le, hogy a magyar királyi korona később készült, mint „Alániai” Mária feltételezett koronája, tehát mindenképpen 1074 után. Ennek egyik indoka, hogy a kettőnél jóval több zománcképet tartalmazó magyar korona összetettebb, és így evolúciós értelemben fejlettebb ötvösmű. Másrészt a zománcképek kompozíciójának és feliratainak szabályosabb, letisztultabb formája is ezt sugallja. *Tehát a magyar korona alsó részéhez tartozó eredeti zománcképek későbbiek, mint Michael császár és Konstantinos képei. (T-51)*

¹⁵⁵Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 915. o. 2.1.4. pont

E két császárné életéről és személyiségéről Anna Komnene Alexiasából tudunk meg elég sokat.

Néhány mondat az életpályájukról:

„Alániai” Mária a grúziai uralkodó, IV. Bagrat leánya volt. Michael Doukas császárhoz adták feleségül, akinek trónfosztása után III. Nikephoros Botaneiates felesége lett. Mária így házasságtörést követett el, mivel férje, az excsászár még életben volt. Sokban segítette a Komnenosokat az 1081-es trónharcok során.

Eirene Doukaina 1066-ban született Andronikos Doukas elsőszülött leányaként. Kevéssel apja 1077-ben bekövetkezett halála előtt anyja eljegyezte Alexios Komnenoszal, akinek első felesége akkoriban hunyt el.

Alexios 1081-es hatalomra kerülését követően Eirene helyzete korántsem volt egyértelmű, egyrészt mivel anyósa, Anna Dalasséna nyílt ellensége volt a Doukas családnak, másrészt a palotában tartózkodott Mária is, aki jó kapcsolatokat ápolt a hatalomra került császárral. Alexios trónra kerülését követően alkudozásszerű tárgyalások folytak a Komnenos és Doukas család között. Ennek eredményeképp egy héttel Alexios trónra lépése után Eirenét a konstantinápolyi pátriárka megkoronázta. Később Eirene helyzete megerősödött és jó házasságban élt férjével, leányuk, Anna Komnene elbeszélése szerint.

Mária 1094-ben egy császárellenes összeesküvésbe keveredett, és kegyvesztett lett. Élete végén zárdába vonult, halálának időpontját nem ismerjük. Eirene Alexios 1118-ban történt elhunytja után kolostorba vonult, és ott élt 1123-ban bekövetkezett haláláig.

Tanulmányozva a korszak történelmét s mindazt, amit e két hölgyről a történetírók munkái alapján megtudhatunk, az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy a magyar korona készítettőjét nem Móriában és nem Eirenében kell keresnünk. Hanem olyan valakiben, aki, noha hivatalosan sem császárnő, sem császárnéi címmel nem rendelkezett, bizonyos értelemben mégis több volt mindkettőnél.

Ez a hölgy Anna Dalasséna, I. Alexios császár édesanyja.

Anna Dalasséna 1081 augusztusától gyakorlatilag uralkodói jogokkal rendelkezett. Ugyanis fia, I. Alexios császár, amikor 1081. április 4-i trónra lépése után pár hónappal a normannok elleni hadjáratra ment, az uralkodói hatalmat anyjára ruházta, és erre vonatkozóan egy aranypecséttel ellátott oklevelet, úgynevezett crysobullát is kiadott.

Úgy vélem, hogy Anna Dalasséna személyisége, a történelmi eseményekben betöltött szerepe alapján joggal állíthatom, hogy azok a tulajdonságok, személyiségvonások, amelyeket az 5.5. szakaszban megfogalmaztam, reá minden tekintetben jellemzőek. Ennek alátámasztására az alábbiakban részleteket idézek Anna Komnene Alexiasából, a III. könyvből, amely apja hatalomra kerülését közvetlenül követő időszakot tárgyalja. Az író nő nagyját oldalakon keresztül hömpölygő, dagályos stílusban dicséret leírásából a számunkra legérdekesebb részleteket idézem.¹⁵⁶ (A kevésbé érdekes részeket kihagytam, ezt ...-tal jelölöm. A kiemelések tőlem származnak.)

¹⁵⁶ Anna Comnène: Alexiade. I–III. Ed. Leib, B. Paris 1937–1945. III. könyv (Passuth László fordítása: Komnena Anna: Alexias. Officina Könyvtár 53/54. Budapest 1943. 85–94. o.)

„Alexios úgy akarta, hogy inkább anyja, mint ő uralkodjék. .... Bármilyen természetű ügyről volt szó – Alexios a legcsekélyebbet sem tette meg az anyja véleményének a kikérése nélkül. Minden tervében, mint bizalmasa szerepelt, bevonta őt munkatársként mindennemű ügy vitelébe, gyakran nyíltan bevallva, hogy az anyja esze és ítélete nélkül veszve lennének a Birodalom dolgai.....

Az anyja ugyanis mindig a végső dolgokra szegezte tekintetét, a kolostorra gondolt, ahol kegyes meditációk között töltheti el hátralévő életét. Ez volt a kívánsága és állandóan azért imádkozott, hogy mindez a valóságban is teljesebbé mehessen.... Fiával, a bazileüsszel együtt kormányzott, néha egyedül is kezébe fogva a gyeplőt, irányította a Birodalmat, minden baj és zökkenő nélkül. Mert **rendkívüli elme birtokában volt, szelleme méltó volt egy császáréhoz, ismerte az uralkodás művészetét, csak éppen Isten szeretete volt az, ami ellenkező oldal felé kormányozta vágyait.**

Amikor augusztus havában Guiscard Róbert átkelése arra kényszerítette Alexiosot, hogy elhagyja a fővárost, a császár ... **a Birodalom kormányzását anyja kezébe tette le, s elhatározását törvényes formák között chrysobullában nyilatkoztatta ki. ...**

Így szól textusa: »Senki sem lehet egy gyengéd és szerető anyával egyenlő, nincs erősebb vár, mint az ő szeretete, amikor a láthatáron feltűnik valamilyen veszély, vagy sejteni lehet a baj közeledtét. Ha ő tanácsot ad: tanácsa megsegít, ha imádkozik, fohásza biztos támasz, legyőzhetetlen támogatás. Így látta az én Felsőgem gyermekkorom óta anyámat s tisztelt uralkodómat, aki mindenkor nevelőm és útmutatóm vala. ... **Kegyes imádságai szüntelenül az Úr fülébe hatoltak s az ő kegyelme segített hozzá bennünket a Birodalomhoz. ...**

Akkor, amikor legfelsőbb akaratomból el szándékozom távozni innen Isten segítségével, hogy a Római Birodalom ellenségei ellen menjek ... a kitűnő uralomnak egyetlen biztosítéka az, ha az ügyek összes vezetését szent és általunk nagyon tisztelt anyánk kezébe tesszük le.

Éppen ezért császári Felsőgem elrendeli ezen chrysobullánál fogva, hogy anyámat rendkívüli jártassága miatt, mellyel az állami ügyekben rendelkezik (annak ellenére, hogy mindezekkel szemben a legnagyobb megvetéssel viseltetik), a következő előjogok illessék meg: a titkos tanács elnöke neki számoljon be, éppen így azok a tisztviselők és alárendeltek, akiknek jelenteni valójuk van, kéréseket intéznek, vagy döntést várnak az adók leszállítása tekintetében: – **az ő döntései éppoly törvényerővel bírnak, mint császári Felsőgem parancsai s a rendelkezések, melyek szájából erednek – törvényerejűek legyenek.** Minden válasza, melyet a kérésekre ad, minden szóbeli vagy írásbeli parancsa, akár indokolja, akár nem – feltéve, hogy el van látva pecsétjével, mely Krisztus Átváltozását s a Szent Szűz álmát ábrázolja – éppolyan legyen, mintha császári felségemtől eredne, amennyiben szabályszerűen hordja annak a beiktatását, aki abban az időben a titkos tanács logothetája.

Ami az előléptetéseket és kinevezéseket illeti, akár a tanácsban, akár pedig a témákban, ha azon méltóságokra, magistrátusokra vagy adományokra vonatkoznak – a mi szent anyánk mindazt jogosult teljes szuverénitással megtenni, ami neki éppen jól esik. Ennélfogva mindazok, akik az ő akaratából lépnek elő a tanácsokban vagy a témákban, azok, akik magasabb rangot nyernek, azok is, akik közepeset vagy kisebbet – végleges és megmásíthatatlan kinevezésként kapják őtől méltóságukat. Ezenfelül fizetésemeléseket, az ajándékok kiegészítéseit, a kancelláriának járó díjak mérséklését, a juttatások leszállítását vagy eltörlését teljes hatáskörrel elrendelheti – egyetlen szóval, semmilyen intézkedése, akár szóban, akár írásban történik – ne fosztassék meg érvényétől. Mert az anyám döntései és parancsai olybá veendő, mintha az én császári Felsőgem bocsátotta volna őket ki, ezért belőlük semmi sem abrogálható, mindig teljesen érvényben maradnak s törvény erejével bírnak, azokban az időkben is, amelyek elkövetkeznek.

Soha számon nem kérhető tőle semmi, felelősségre sem vonható senki az ő cselekedeteiért, akár jók, akár rosszak legyenek. Mindent egybefogva, soha semmiféleképp sem tartozik senki sem számadással, aki a jelen chrysobulla érdemében cselekedik.»

Ez volt a chrysobulla értelme. Talán csodálkozhatik az, aki ezt olvassa, azon, hogy atyám, aki ekkora méltóság birtokában volt, miként emelhetted édesanyját ilyen rangra, átengedve neki a hatalom teljességét, míg ő mintha kiengedné kezéből az ügyek vezetését, anyja mögé húzódik. ... Minden veszélyt és nehézséget, különösképp a barbárok elleni háború sorsát magának tartotta meg, míg az Impérium békés ügyeinek intézését, a tanácsosok kiválasztását, a bevételek meghatározását, a Birodalom költségvetését anyjának akaratára bízta.

Ha valaki ezt olvassa, talán hajlik is arra, hogy kárhoztassa a császár ezen rendelkezését, ... Ám, ha valaki megismerhette ezen asszony szellemét, rendkívüli elméjét, kitűnő erényeit, elnyúlhatatlan energiáját – úgy elnémulnak bírálói, a bírálókat csodálattá változik. Valóban nagyanyám lángelméjű volt az ügyek intézésében, csodálatos módon tudott szervezni és kormányozni, nemcsak a Római Birodalmat tudta volna rendben tartani, hanem minden országokat és királyságokat is, bárhol legyenek azok. ... nagyszerű ösztöne volt, hogy azt ragadja meg, ami lényeges s elég ügyes is volt ahhoz, hogy mindig keresztül vigye szándékát.

... Élemedett volt már, **amikor a trónra ült**, abban a korban, amikor elméje a legtágabbra nyílt s megértése teljessé vált, az ügyek vitelében való jártassága tetőfokára hágott, mindazon erők birtokában volt, melyek biztosíthatják a kormányzást s az ügyek vitelét. ... Egyetlen tekintete elárulta a rendkívüli elmeélet, amivel az ügyeket mérlegelte. ...

Egy szóban összefoglalva, a helyzet a következő volt: **a császár csupán a hatalom látszatát őrizte meg a maga számára, a hatalom teljessége az anyát illette.** A nő volt a törvényhozó, ő adminisztrált és rendelkezett – a fiú jóváhagyta rendelkezéseit, ellenjegyezve írott rendeleteit, elfogadva azokat is, melyek csakis szóbeliek voltak. Úgy látszott, mintha valójában az anya uralma lenne s nem a fiúé. Mindent helyesnek tartott, amit az anya rendelt el, oly alázatos volt hozzá s szellemét is alávetette anyja szellemének, úgy tekintve őt, mint az uralkodás művészetének mesterét. Tudta, hogy az anya elérte a tökéletesség küszöbét, bölcsességben s meggondoltságban túltett korának összes férfiain.

Így kezdődött Alexios uralkodásának első korszaka. Még nem is lehet őt autokratornak nevezni, hiszen anyjára bízta rá az egyeduralkodást. ...

... A császári Gynekeion, mely egészen megromlott a hírhedt Monomachos Konstantin uralkodása óta s amelyet szertelen szerelmek szennyeztek be egészen atyám uralkodásáig – nagyanyám akaratából csodálatos módon átférfalódott. **Mindenki észrevehette, hogy a palotában különös rend uralkodik. Ő írta elő a szent himnuszokra rendelt órákat, megjelölte az étkezés és a tisztviselők fogadásának óráit, mindenki számára példa és jeladás volt, úgyszólván maga a palota szent monostorhoz kezdett hasonlítani.**

Ilyen volt ez a rendkívüli s szentéletű asszony. ... Rendkívül tisztelte a papokat s a szerzeteseket, gyakran megosztotta velük asztalát, ritkán volt nála olyan étkezés, melyen szerzetes ne vett volna részt. ...

A természet elmélyedő elmét oltott bele. Állandóan új és új terveken dolgozott, ... Annak ellenére, hogy a Birodalom ügyeiben tevékenykedett, nem hanyagolta el semmiképp sem a lelki élethez kötött jámborságokat, az éj nagy részében himnuszokat mondott, virasztások és imádkozás közt töltve a hajnali órákat. ...

Én magam csak rövid ideig ismerhettem ezt az asszonyt, de mindig csodáltam. Amit róla mondok, nem szépítés, mindazok megerősíthetik, akik ismerték. ... ”

Folytathatnám az idézetek sorát például az Alexias II. könyvéből, amely a III. Nikephoros császár ellen szőtt összeesküvésről szól, s amelyben élettel telik meg az előzőekben bemutatott idealizált Anna Dalasséna-portré. Egy okos, hús-vér asszony ravaszsága, bátorsága, talpraesettsége mutatkozik meg ezekben a kritikus órákban, s egy történelmi kalandregény izgalmasságát is felülmúló leírás során további bizonyítékokat kapunk arra, hogy Anna Dalasséna életében milyen fontos helyet foglalt el a vallás és a kegytárgyak tisztelete. Ez a részlet pontosan megvilágítja azt, hogy mit is jelentett a konkrét cselekedetek valóságában a császári oklevélnek ez a mondata: „Kegyess imádságai szüntelenül az Úr fülébe hatoltak s az ő kegyelme segített hozzá bennünket a Birodalomhoz.”

Végül még megemlítem azt az epizódot, amelyet Nikephoros Bryennios, Anna Komnene férje mesél el történelmi művében Anna Dalassénáról.¹⁵⁷ Ebben arról esik szó, hogy egy esküdtbírószági tárgyalás során, Anna Dalasséna egy váratlan pillanatban a kebléből előkapta a „legfelső bíró képmását” – nyilván egy Jézust ábrázoló zománcképet –, ezzel próbálván megfélemlíteni és jobb belátásra bírni a bíróságot. Ebben az alapjában véve nagyon eredeti és teátrális jelenetben Anna Dalasséna ötletessége és a vallási objektumok erejébe vetett hite egyszere nyilatkozik meg.

Összefoglalva: Hipotézisem szerint a magyar koronát Anna Dalasséna tervezte a saját maga számára. (T-52)

Ehhez felhasznált egy korábban készült, s valószínűen egy fejereklyetartó díszűl szolgáló boltívegységet. Ez a boltív talán olyan védelmet volt hivatott biztosítani a számára a rajta ábrázolt Jézus és az apostolok segítségével, mint ahogy a sisak nyújt védelmet a harcoló katonának. S ilyen nagyon közvetett gondolati áttétellel talán igazat is adhatunk Alföldi Andrásnak, aki a régi római sisakkoronából eredezteti a késő középkori zárt koronaformát.¹⁵⁸

A magyar korona, bár rendelkezik a bizánci női koronák alapvető jellegzetességeivel, mégis egyedi több tekintetben.

Az egyik ilyen különlegesség a zománcképek nagy száma. Ugyanis a 14. század előtt semmilyen írott forrás nem emlékezik meg a koronát díszítő zománcképekről, bár a különféle ábrázolások alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy a homlokrész közepén látható, gyakran félkörívben végződő dísz valójában zománcképet ábrázolt. Feltételezem, hogy Anna Dalasséna ismerve „Alániai” Mária két zománcképpel díszített koronáját, ebből merített inspirációt és ezt fejlesztette tovább. A boltívegység kilenc zománcképet tartalmazott; kétszer annyi, tehát 18 zománccot tervezett az alsó részre, melyek közül nyolc geometrikus mintázatú, áttetsző, tíz pedig alakot ábrázoló tömör zománckép. A számos zománckép egyfelől a korona viselőjének magas rangját, vallásosságát és az előzőekben körvonalazott gondolati programot volt hivatva megjeleníteni.

Egy másik különlegesség és újszerűség a korona formája, amellyel tulajdonosa talán jelezni akarta saját különleges helyzetét a bizánci hatalom hierarchiájában. Az új koronaforma egyesíti magában a császári koronák abroncsát és függőit, a női koronák jellegzetes pártáját, és ezen túlmenően a korabeli püspöki tiarákhoz hasonló felső résszel rendelkezik. Mi lehetett ennek oka és célja?

¹⁵⁷Nicéphore Bryennios: Histoire. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. IX. Ed.: Gautier, P. Bruxelles 1975. I. könyv. 22. fejezet 129., 131. o.

¹⁵⁸Alföldi, A.: Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen mittelalters. Acta Archaeologica 5 (1934) 99–144. o.

Az erről az időszokról tudósító egyik történetíró, Zonaras, figyelemre méltó megjegyzéseket tesz a Komnenos család hatalomra kerülésével kapcsolatban. Ebben említi Isaacot is, Alexios testvérét, aki a forradalom eseményeiben egyenrangú társa volt. És megemlékezik anyjukról, Anna Dalassénáról. A következőket írja:

„Ezután Alexios felteszi a császári koronát, Isaacnak pedig a második méltóságot adják, új megnevezést használva, tudniillik Sebastokratornak nevezték ki, amely rangban felülmúlta a kaizart. Az anyjuk azonban, aki az apácaöltözet miatt sem a császári jelvényekben, sem az ünnepélyes kikiáltásban és dicsőítő szónoklatban nem részesült, csak a császári címmel rendelkezett, az ügyek teljes irányítását magához vonta. Így lett a császári hatalom az anya és a két fivér között megosztva.”¹⁵⁹

Ebből következik, hogy 1081 áprilisában Anna Dalassénát nem koronázták meg. Az apácaöltözet azonban nem akadályozta meg abban, hogy augusztustól kezdve gyakorlatilag teljhatalommal rendelkezve ellássa a császári teendőket. Hogy ennek a szükséges kellékeivel is rendelkezett, bizonyítja néhány fennmaradt pecsétje. Az egyik felirata a következő:¹⁶⁰

Az előoldalon: „Uram, oltalmazd I. Anna Dalassénát”.

A hátoldalon: „A császár anyja.”

A „császár anyja” megjelöléssel szemben olvasható „I. Anna Dalasséna” kifejezés határozottan arra mutat, hogy gyakorlatilag császárnak tekintette önmagát. Az okos, elszánt és keményszívű asszony, aki egyik fiát már évekkel korábban a Birodalom érdekében vívott csatában veszítette el, császár-fia hadbavonulásakor fel kellett készülnön arra az eshetőségre is, hogy a főhatalmat saját maga gyakorolja.

Úgy vélem, hogy ilyen megfontolások alapján készítettett a maga számára egy koronát, amely egyszerre rendelkezik császári és császárnői, világi és egyházi jellegzetességgel.

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy a korona készítése 1081 szeptembere és decembere között történhetett, tehát közvetlenül azt követően, hogy I. Alexios 1081 augusztusában gyakorlatilag teljhatalommal ruházta fel anyját. (T-53)

5.7. Egy koronázási miniatúra

Ezen a ponton kell foglalkoznom egy miniatúrával, amely a Vatikáni Könyvtár úgynevezett Barberini-gyűjteményében található: a „*Barb. Gr. 372*” jelzetű zsolnárkönyv 5. fóliójának előoldalát díszíti. Témánk szempontjából igen fontos képről van szó. (8. kép)

A miniatúrán egy bizánci császár látható a kép szemből nézve bal oldalán, egy császárné a jobb oldalán, és egy gyermek, szintén császári jelvényekkel felékesítve pedig középen. Mindhármuk felett egy-egy angyal, akik kezükkel érintik az alattuk álló személy fején lévő koronát. Felettük pedig az eget szimbolizáló félkörben Jézus trónoló alakja, aki jobb kezében koronát tart. Az angyalok mintegy az égi uralkodó akaratát közvetítik, a koronák és a hatalom égi eredetét szimbolizálják. A kép négy oldalán végigvonuló felirat magyar fordítása a következő:

¹⁵⁹Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XIII–XVIII. Ed. Büttner-Wobst, Th. Bonnæ 1897. XVIII. könyv 21. 5–6. 731. o.

¹⁶⁰Schlumberger, G.: Mélanges d'archéologie byzantine. Paris 1895. 650. o.

„Akiket a három fény Szent Egysége
Hosszú és zavartalan időig védelmezen,
Békességben és bölcsességben legyenek,
Hogy megtarthassák a hatalom jogaát.”

A képen ábrázolt személyek nincsenek megnevezve.

Ennek a miniatúrának a vizsgálata több szempontból is érdekes. Számunkra első-sorban azért, mert a *császár és fiúgyermek háromszög alakú díszítéssel ellátott, boltíves koronát visel*. Egy bizonytalanul értelmezhető 17. századi miniatúrán kívül ez az egyetlen példa arra, hogy férfiak koronáját ilyen háromszög alakú oromzati ékítmények díszítsék.

A kötetet a Barberini Könyvtár részeként 1902-ben szerezte meg a Vatikáni Könyvtár. Az illuminált kódex az ún. Marginális Psalteriumok közé tartozik, azaz a zsoltárverseket a margóra rajzolt képek illusztrálják.

A számunkra érdekes miniatúrán tehát négy korona található: a császár és a gyermek fején azonos alakú, boltíves, de pártás díszítésű koronák, a császárné fején jellegzetes bizánci nyitott női korona, amelyen halványan megtaláljuk a háromszög alakú ékítményeket is. Jézus kezében viszont olyan, nem boltíves koronát láthatunk, amilyen például a magyar korona Michael Doukas császárt ábrázoló zománcképének a koronája.

A kódex jellegzetességei arra mutatnak, hogy a 11., esetleg a 12. században készült. A kódex kutatástörténete és elsősorban a miniatúrán ábrázolt császári család azonosítására irányuló vizsgálatok története, az egyes szerzők által felhozott érvek és ellenérvek részletes ismertetése terjedelménél fogva külön tanulmányt kíván.¹⁶¹

Az elmúlt közel hetven év során a kutatók a császári családot azonosították mint I. Alexios Komnenos, felesége Eirene császárné és első fiúgyermekük, Ioannes; mint II. Ioannes Komnenos, felesége, Eirene és gyermekük Alexios, és mint X. Konstantinos császár, felesége Eudokia és valamelyik gyermekük, Michael vagy Konstantios.

Noha az az észrevétel, hogy a kódex képeit átfestették, már 1895 óta ismert volt, ezt a tényt azonban a császári család azonosítása szempontjából csak 1976-ban vették figyelembe. Ez azért lényeges, mert az átfestés a két, háromszög alakú díszekkel ellátott koronát is érinti.

Anélkül, hogy a részletek ismertetésébe belemennék, én magam elsősorban a miniatúrát megelőző, azzal egykorú görög nyelvű ajánló vers szövegének elemzése alapján, amelyet korábbi kutatók nem analizáltak elég alaposan, továbbá az eddigi publikációkban felhozott érvek mérlegelésével arra a következtetésre jutottam, hogy – ellentétben az eddigi kutatói véleményekkel – **a kódex eredetileg a magyar koronán is ábrázolt Michael Doukas császár egyetlen fia, Konstantinos koronázására készült, 1074 és 1078 között. Az eredeti miniatúra Michael Doukast, Konstantinos nevű fiát és feleségét, „Alániai” Máriát ábrázolja. (T-54) Arra a megállapításra jutottam továbbá, hogy a kódex kiegészítése az elől lévő dupla levéllel (binióval), arra az ajánló vers átmásolása, és a képek átfestése 1092-ben történt I. Alexios első fiúgyermeké, Ioannes megkoronázása alkalmából. (T-55)**

A császár és gyermeke koronájának átfestése nyilvánvalóan okkal történt: az 1092-es koronázáson ilyen koronát viselhetett Alexios császár és gyermeke is. Az eredeti kódexről készült színes képen, amelyet a Vatikáni Könyvtár szíveségéből volt alkalom tanulmányozni, nagyító segítségével megállapítható, hogy a császár koronájának

¹⁶¹A kódex kutatástörténetével és a miniatúrára vonatkozó megállapításaim indoklásával „Egy rejtélyes miniatúra” című tanulmányomban foglalkozom.

középső pártaelemei felett látható ékkövek azonos színűek a magyar királyi korona pártaelemeinek tetején lévő ékkövek színével: középen pirosas, mellette kétoldalt kék ékkövek vannak. Ez véleményem szerint alátámasztja az ábrázolt és a valóságban fennmaradt korona szoros kapcsolatát.

Álláspontom szerint **ezek a tények alátámasztják a feltevésemet, mely szerint az összetett koronaformát Anna Dalasséna alkalmazta először, s amellet szólnak, hogy valóban ő készítette a magyar királyi koronát.** Tekintve, hogy a kódexbeli koronaábrázolások jelentős hasonlóságot mutatnak a magyar koronával, azt valószínűsítik, hogy ez a koronaalak az akkor még életben lévő, sőt gyakorlatilag császári hatalommal rendelkező Anna Dalasséna erőteljes befolyásának köszönhető: a mintát az ő koronája nyújtotta.

Az első, aki ezt a miniatúrát a magyar korona irodalmában megemlítette, Patrick Kelleher volt.¹⁶² Kelleher 1951-ben megjelent könyvében a miniatúrával kapcsolatban az akkori legutolsó eredményekre, egy 1944-es tanulmányra támaszkodott, s ennek megfelelően az ábrázolt családot I. Alexios Komnenoséval azonosította. Arról nem tudott, hogy a császár és fia koronájának jelenleg látható alakja utólagos átfestés eredménye. Emiatt kissé bonyolult fejtegetésbe kényszerült arra vonatkozóan, hogy a miniatúra tetején látható Jézus-alak miért a hagyományos alakú koronát tartja a kezében, ellentétben a császáralakokkal.

Így ír: „[A koronázás] alkalmára új korona készült, amint a zsoltaóroskönyv miniatúrája mutatja. Annak jelzésére azonban, hogy a Komnenosok hatalma törvényes és az újonnan elfogadott dinasztikus korona égi jóváhagyással készült, a miniatör Krisztus alakját úgy ábrázolta, hogy a hagyományos koronát nyújtja a császár felé, aki, ily módon a Krisztustól kapott felhatalmazással viseli az új koronát és hasonlót adományoz a fiának, mint társuralkodójának.”¹⁶³

Nincs szükség erre a kissé erőltetett gondolatmenetre, ha tudjuk, hogy eredetileg mindkét császári korona a Jézus-alak kezében lévővel azonos formájú volt. Viszont a lényegét álláspontom szerint pontosan ragadja meg Kelleher: egy új típusú dinasztikus korona megjelenéséről van szó, amely Anna Dalasséna koronájáról vette a mintát. Azonban később, Ioannes Komnenos uralkodásától kezdve csak a boltíves struktúrát tartotta meg, elveszítette a pártaelemeket, amelyek továbbra is csak a női koronákon maradtak meg, amint az a 12–14. századi ábrázolásokon jól követhető.

5.8. Az uralkodókat ábrázoló eredeti zománcképekről

Az 5.5. szakaszban áttekintettem azokat az elveket, azt a gondolati programot, amelyeket a korona alsó részén található zománcképek megtestesítenek. Miután az 5.6. szakaszban a korona készítőjeként Anna Dalassénát jelöltem meg, vizsgáljuk meg, hogyan konkretizálódott ténylegesen e képi program az ő személye által, s egyúttal kifejtem a véleményemet, kiket ábrázolhatott eredetileg az a két zománckép, amelyeket kicseréltek a korona alsó részén.

„Alániai” Mária császárné azon két férfinak a képével díszítette koronáját, akik a legfontosabbak voltak a számára: férjének, a császárnak, valamint fiának, a társzászár-nak a képével. Ezt a fejéket bizonyára jól ismerte Anna Dalasséna, ezt a gondolatot

¹⁶²Kelleher, P. J.: The Holy Crown of Hungary. (Papers and Monographs of the American Academy in Rome 13.) Rome 1951.

¹⁶³Kelleher, P. J.: The Holy Crown of Hungary. (Papers and Monographs of the American Academy in Rome 13.) Rome 1951. 100. o

fejlesztette tovább az ő koronáján. Az ő esetében a császár és a fiú ugyanaz a személy, s az a magas hőfokú szeretet és az a minden mást ennek alárendelő elkötelezettség, amit az anya a fia iránt érzett, csak az égi uralkodó iránti szeretettel és elkötelezettséggel volt párba állítható.

Ezért, a pártá közepén lévő nagy boltíves helyre Jézus képét helyeztette, mégpedig a felső rész boltívrendszerének tetején található Jézus-képnek a párját készítette el, s fiának, **I. Alexios Komnenosnak a képét a pártá hátsó részén lévő, valamivel kisebb boltíves keretbe foglaltatta. (T-56)**

Az abronconson pedig megjelenítette azokat, akiknek segítségére, védőszárnyaira neki magának s fiának leginkább szüksége lehetett. Jézus képe alatt az égiek képviselői, Mihály és Gábiel arkangyal, őket követi a négy szent mártír: György és Demeter, a harcosok, akik a katonák védőszentjei, valamint a Kozma és Damján testvérpár, az orvosok védőszentjei. Mi mást is tarthatott legfontosabbnak egy anya a maga és a fia számára, aki egyúttal maga a császár is, mint a Birodalom és a saját személyük védelmét. Mire is lehetne másra nagyobb szüksége egy fenyegetett Birodalom vezetőinek, mint védőszentekre a győzelmek és a személyes egészségük érdekében.

Alexios császár képe alatt két földi uralkodó képe állt.¹⁶⁴

Véleményem szerint a bal oldali leghátsó zománckép, amely Gyovicsát, Törkia hívó királyát ábrázolja, eredetileg is ehhez a koronához készült. Vajon miért került fel ennek a vezérnek a képe a koronára, aki semmilyen más bizánci forrásban nincs említve? Milyen pozitív kapcsolat fűzte Alexioszt hozzá, egyáltalán Türkiához vagy a türkökhöz?

Első hallásra mindenképp meglepőnek tűnhet ez a kapcsolat, hiszen a 11. század végén a τούρκοι, azaz „türkök” népnév a bizánci forrásokban a Birodalmat fenyegető mohamedán népre, a szeldzsuk törökökre vonatkozik. Az ő hadseregük 1071-ben Manzikertnél döntő vereséget mért a Bizánci Birodalomra, s a velük szembeni ellenségeskedés volt jellemző Alexios uralkodása folyamán. Az ő országuk lenne a zománcképen említett Törkia? Semmi esetre sem. Egyrészt tanulmányom előző részében már említettem, hogy a „kralcs” uralkodói cím, ami a zománckép feliratában megjelenik – amely ekkor még véleményem szerint csak „határőrgróf” jelentéssel bírt –, kizárólag Európában volt használatos.¹⁶⁵ Ezért a zománcképen olvasható területnév és az ehhez kapcsolódó népnév szükségszerűen európai területre és Európában élő népre vonatkozott. Továbbá a zománcképen egy horgony-keresztet tartó vezért láthatunk, tehát egy keresztény uralkodót.

Felelevenítve a 3. fejezetben leírt elemzésemet, amelyik a 11. századi Törkia feltételezett elhelyezkedésére vonatkozik,¹⁶⁶ vizsgáljuk meg, volt-e Alexios császárnak kapcsolata ezzel a területtel. Emlékeztetőül megismétlem, hogy az általam körvonalazott terület „Törkia” megnevezését az egy évszázaddal korábban Türkiának nevezett Magyarország határvidékét jelentő {kráj Turkié} kifejezésre vezettem vissza.¹⁶⁷

Nos, arról egyetlen középkori forrás sem tudósít, hogy Alexiosnak trónra kerülése után különösebb kapcsolata lett volna ezzel a területtel, de 1081-es trónra kerülése előtti időből vannak ilyen értesüléseink. Ugyanis mielőtt a császári címet megszerezte volna, 1078 nyara és 1081 áprilisa között Alexios a „Nyugati Területek Nagy Domestikosa” címmel rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy a Birodalom nyugati részének katonai parancsnoka volt. Ilyen minőségében sikeresen harcolt is a trónkövetelő Nikephoros Bryenniosszal.

¹⁶⁴Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 913. o. T-11. állítás

¹⁶⁵Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 936. o. 3.3.1. pont

¹⁶⁶Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 950–952. o. 3.3.5. pont

¹⁶⁷Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 953. o. 3.4. szakasz

Ennek a Bryenniosnak az azonos nevű fia lett később leányának, Annának a férje. Feltehetően Anna Komnene nem volt könnyű helyzetben, mikor apjának apósa elleni katonai akciójáról kellett beszámoljon könyve elején. Ezt a kényes feladatot rendkívüli módon oldotta meg, mindkét félről a legnagyobb elismerés hangján írt. Erről a fegyveres összecsapásról mindkét hadvezér gyermeke, Anna Komnene¹⁶⁸ és Nikephoros Bryennios¹⁶⁹ is megemlékezik történeti munkájában, így elég sokat megtudhatunk az eseményekről. Ezek a harcok éppen a Birodalom északnyugati területein zajlottak, mely közel esik az általam körvonalazott Törkia területéhez.

Ami számunkra lényeges és meglepő, hogy e harcok során a türkök mint Alexios szövetségesei szerepelnek! Anna Komnene könyvében sokszor esik szó a türkökről, legtöbbször mint a Birodalom, a kereszténység, Alexios császár *ellenfeleiről*. Ezzel szemben néhány esetben mint *szövetségesekről* és *barátokról* emlékezik meg az író a türkökről szólván. Kérdés, hogy vajon az Alexios seregében harcoló türk csapatok szeldzsuk törökök voltak-e, vagy nem. A válasz az, hogy részben igen, de nem mindannyian! A szövegek elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy a türk népvét két jelentésben használja az író: egyfelől a keleti, szeldzsuk törökök, másfelől a Balkánon élő törökök megnevezésére, akik szintén török jellegű nyelvet beszéltek. Például az előbb említett harcokkal kapcsolatban tudjuk, hogy 1078 májusa táján¹⁷⁰ Botaneiates császár mintegy kétezer fős türk támogatást küldött Alexiosnak a bithyniai Niceából, amikor éppen fegyverszünet és béke uralkodott a Birodalom és a keletről támadó törökök között.¹⁷¹ Ezek tehát szeldzsuk törökök voltak. Azonban Bryennios leírásából tudjuk, hogy már ezt megelőzően is jelentős türk csapatai voltak Alexiosnak, akiket kémfeladatokra is alkalmazott. Anna Komnene az 1081-es harcokkal kapcsolatban is megemlékezik „achridi” türkökről. Ezek a türkök tehát a Balkánon élő harcos török népcsoport volt. Nagyon könnyen lehet, hogy még a 10. század folyamán kerültek ezekre a területekre, azt követően, hogy a Kárpát-medencét a türkök, azaz Árpád hadserege meghódította.

Anna Komnene könyvében, amelyet 1148-ban fejezett be, kétszer fordul elő Magyarország neve, Ungria formában. Lakóit azonban, azt a népet, amely a megelőző két és fél évszázad folyamán jött létre a kárpát-medencei Magyarország olvasztótégelyében – archaizáló tendenciával, más 12. századi bizánci szerzőkhöz hasonlóan –, dákoknak nevezi.¹⁷² Ez azonban nincs ellentmondásban azzal, hogy a Magyarországtól délre, a Bizánci Birodalomban élő, lovas, harcos népcsoportot még mindig az eredeti származásukra jellemző türk néven említse, ahogy Bryennios is teszi. Azt, hogy itt nem szeldzsuk törökökről van szó, teljes mértékben alátámasztja az író leírása ezeknek a türk csapatoknak a harcmodoráról, amely számos jellegzetességében teljes azonosságot mutat az évszázadokkal korábban keletről érkező népek harci stílusára vonatkozó leírásokkal.

Úgy vélem tehát, hogy Alexios 1078 és 1081 között nagyon jó, szövetségi kapcsolatokat alakított ki a Birodalom északnyugati területein élő népekkel: szlávokkal és türkökkel. Ennek egy apró tárgyi bizonyítéka Alexios Komnenos egy ólompecsétje, amely a sirmiumi ásatások során került elő, s amely pontosan ezekből az évekből

¹⁶⁸Anna Comnène: Alexiade. I–III. Ed. Leib, B. Paris 1937–1945. I. 19–21. o.

¹⁶⁹Nicéphore Bryennios: Histoire. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. IX. Ed.: Gautier, P. Bruxelles 1975. IV. könyv 6–8. fejezetek 269., 271., 273. o.

¹⁷⁰Dölger 1078 júniusára teszi (Dölger, F.: Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453. No. 1035.), ellenben Gautier szerint, aki Bryennios szövegét gondozta, inkább 1078 áprilisában, vagy május elején történt.

¹⁷¹Nicéphore Bryennios: Histoire. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. IX. Ed.: Gautier, P. Bruxelles 1975. IV. könyv 2. fejezet 259. o.

¹⁷²Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 942. o. 3.3.2. pont 16. forrás

származik.¹⁷³ Sirmium a Birodalom legutolsó bástyája volt északnyugat felé. S talán még erre utal az is, hogy Alexios Komnenos minden eddig előkerült, ebből az időszakból származó pecsétjén Szent Demeter képmása van,¹⁷⁴ aki Sirmium szülötte, és nemcsak Sirmiumnak, hanem a Birodalom Duna menti területeinek ekkoriban legfontosabb védőszentje volt. Ezek a tények magyarázhatják, hogy 1081-ben – amikor véleményem szerint a korona készült – a Magyarországtól délre eső területet, a Birodalom északnyugati vidékét ellenőrzése alatt tartó vezért mint katonai szövetségest és mint a keresztény hit hű képviselőjét Anna Dalasséna fia egyik nagyon fontos támaszának tekintette. Így kerülhetett zománcképe a koronára.

Nem mehetünk el szó nélkül mellett, hogy Anna Komnene Alexiasa és Nikephoros Bryennios Historiája, azzal, hogy az 1078 és 1081 közötti időben a Bizánci Birodalom észak-nyugati területein élő és Alexiosszal szövetségben harcoló **türk** csapatokról írnak, további adatokat nyújtanak a 11. század végi Törkiára vonatkozóan. A két egyértelmű információhoz: a magyar korona zománcképéhez és a Skylitzes-féle szövegrészlethez¹⁷⁵ hozzávehetjük a bizánci pecséteken megjelenő, a türkökre és Törkiára vonatkozó adatokat is. A két fenti történeti műben a 11. század hetvenes éveiben megjelenő türkök két újabb, fontos adatot szolgáltatnak arra nézve, hogy a Birodalom ezen területén egy Törkiának nevezett államalakulat létezhetett. **(T-57)**

Vajon ki lehetett az a másik uralkodó, akinek a képe a koronát díszítette? Csak találgatásokra vagyunk utalva. Egyetlen vezérfonalunk az a nagyfokú jobb-bal szimmetria, amit a többi zománcképpár esetén tapasztalunk, s amely mind a képen ábrázolt személyekre, mind az ábrázolás módjára vonatkozik.

Ennek a megfigyelésnek a mentén haladva úgy vélem, ha a korona bal oldalán Alexios feltételezett szövetségese, a Birodalom északnyugati határterületeinek védelmezőjének a képe volt, akkor a **jobb oldalon a császár egy másik fontos szövetségese, a Birodalom keleti–délkeleti határterületei védelmezőjének a képe állhatott. (T-58)**

Hipotézisem szerint az illető II. Giorgij, Grúzia uralkodója. (T-59)

II. Giorgij 1072-től 1089-ig volt hatalmon. 1072-ben apja, IV. Bagrat halála után került a grúz trónra. IV. Bagrat uralkodásának vége felé a szeldzsuk törökök erőteljes támadásokat intéztek a Bizánci Birodalom ellen Alp-Arszlán szultán vezetésével, de Grúziát nem támadták. 1072-ben nemcsak a grúz uralkodó hunyt el, hanem összeesküvők kezétől meghalt Alp-Arszlán is. Utóda, Melik-Sah 1073–74-ben megújította a Grúzia elleni támadásokat. Kezdeti sikerei után azonban II. Giorgij az ellenséget megfutamította. A győzelmen felbuzdulva II. Giorgij – kihasználva a Bizánci Birodalom szorult helyzetét – bizonyos területeket és erődöket visszaszerzett, részben katonai, részben diplomáciai eszközökkel. Grúzia egy időre fellélegezhetett, de 1076-ban Melik-Sah betört Grúziába és elfoglalta Tbiliszit. A 70-es évek végén a török vezér újabb sereget küldött Grúziába. Egyre gyakoribb támadásaik során nagy zsákmányt szereztek, az uralkodó kénytelen volt Grúzia nyugati részébe tenni a székhelyét. Az 1080-as évek során II. Giorgij adófizetésre kényszerült a törökökkel szemben. 1089-ben a feudális nagyurak puccsa következtében II. Giorgij kénytelen volt átadni trónját 16 éves fiának, Dávidnak.¹⁷⁶

¹⁷³Ферјанчић, Б.: Византијски печат из Сирмијума. Зборник радова Византолошког института. XXI. 1982. 47–53. о.

¹⁷⁴Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of art Volume 1. Ed.: Nesbitt, J. and Oikonomides, N. Washington. 1991. 7–8. о.

¹⁷⁵Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 941. о. 3.3.2. pont 11. forrás 4. csoport

¹⁷⁶Az időszakot elég részletesen tárgyalja Lordkipanidze munkája: Лорджишанидзе, О.: История Грузии. 63–65. о. és 83–85. о. Salia ismertebb könyve csak ennek kivonata: Salia, K.: Histoire de la Nation Géorgienne. Paris 1980. 164. о.

Miért gondolom, hogy II. Giorgij méltó lehetett arra, hogy Anna Dalasséna a koronájára helyezze a képét?

Ennek megértéséhez vissza kell nyúlnunk Alexios katonai karrierjének a kezdetéhez. Legelső fontos katonai ténykedésére 1075-ben került sor. Ekkor Michael Doukas volt a császár. A frank Roussel ekkoriban elfoglalta a Fekete-tenger déli partvidékén lévő fontos városokat, Amasziát és Neokaiszareiót. Ekkor a császár Nikephoros Palaiologost követségbe küldte „Alánia hercegéhez” – ahogy a történetíró Bryennios munkájában olvasható.¹⁷⁷ Alánia hercege alatt minden valószínűség szerint II. Giorgijt, Grúzia uralkodóját kell értenünk. A grúz történészek véleménye másfél száz éve, hogy Michael Doukas felesége, Mária, II. Giorgij testvére volt. Mária megnevezésekor is az alániai jelzõt használták a bizánci szerzõk, noha Tzetzes szerint valójában nem alán, hanem abaszgiz, mai szóhasználatnál élve abház származású volt. Így ír róla: „Mária úrnõvel, az abaszgizzal szólok együtt, akit sokan alánnak mondanak, nem helyesen”.¹⁷⁸ Noha a követnek sikerült egy hatezer fõs sereggel visszatérnie, de végül is a császár kénytelen volt Alexioszt a helyszínre rendelni. Alexios tehát a Birodalom keleti felén is harcolt korábban. II. Giorgij minden valószínűség szerint elég jó viszonyban lehetett a bizánci császárokkal, elsõsorban a közös ellenség, a szeldzsuk törökök okán, velük szemben mintegy a Birodalom elõvédjét alkotta. A viszony egyik eleme lehetett testvérének a házassága VII. Michael Doukasszal, majd az õt követõ III. Nikephoros Botaneiatesszel. Sõt, amint korábban szõltem róla, Máriának jó kapcsolata volt Alexios Komnenossal is. Ezt a kapcsolatot Anna Dalasséna is pártolta, s Máriának jelentõs szerepe volt Alexios hatalomra jutásában is.

A nyolckötetes Cambridge-i Középkor Története úgy tudja, hogy **II. Giorgij** a kb. 1060-ban kapott „kuropalates” bizánci rangot követõen – ami körülbelül az udvarnagynak feleltethetõ meg – **kb. 1081-ben a „cézár” rangot kapta meg** (második) sógorától, III. Nikephorostól, amely *a legmagasabb bizánci méltóságok közé tartozott*.¹⁷⁹ *Grúzia stratégiai fontossága a Bizánci Birodalom védelmében, II. Giorgij 1081-ben kapott magas bizánci rangja, és Alexiosnak Máriához fûzõdõ jó viszonya elég oknak tûnik, hogy Anna Dalasséna az õ képét helyezze a koronára.* Talán õ volt tehát az a másik földi uralkodó, akinek az erejére és támogatására Anna Dalasséna számítani szeretett volna.

S talán még egy érdekesség érdemel említést, amely lehet akár véletlen is, de nem szükségképpen az. Grúzia, azaz Georgia, fõ védõszentje Szent György volt, és II. Giorgij feltételezett képével átellenben épp az õ zománcképe van a koronán. Mint ahogy Gyovicsa képével átellenben Szent Demeter képe helyezkedik el, aki a 11. században a Duna menti területek legfontosabb védõszentje volt. S hogy miért éppen átellenben? Mert hiszen a császárnak, Alexiosnak a képével átellenben állt a legfõbb védelmezõ, Jézus Krisztus képe.

¹⁷⁷Nicéphore Bryennios: Histoire. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. IX. Ed.: Gautier, P. Bruxelles 1975. II. könyv 19. fejezet 183. o.

¹⁷⁸Polemis, D. I.: The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography. London 1968. 46. o. Note 43.

¹⁷⁹The Cambridge Medieval History Vol. IV. The Byzantine Empire Part I. Byzantium and its Neighbours. Cambridge 1966. 783. o. Az állítás forrása nincs megjelölve. A kinevezést alátámasztó korabeli dokumentumra nem sikerült rábukkannom.

6. fejezet

A korona sérülései

6.1. A korona legjelentősebb sérülései

A magyar korona jellegzetességei közé tartozik, hogy sérülések, deformációk, javítások és pótlások találhatók rajta. Ezeket a koronáról készült színes fényképfelvételek,¹⁸⁰ valamint a korona részletes leírása¹⁸¹ segítségével tanulmányozhatjuk. A legjelentősebb sérülések, deformációk, javítások és pótlások a következők:

A felső részen:

1. Az elülső, jobb oldali és hátsó ívelt lemez sérültek.

Az elülső ívelt lemez erősen sérült. A tetőlemeznél majdnem teljes hosszban elrepedt, itt két kapocs tartja össze, és egy használaton kívüli furat van a tetőlemezen. Középtájon három kapocs és két forrasztott lemez tartja össze, három használaton kívüli furat található ezen a részen.

A jobb oldali ívelt lemez erősen sérült. A tetőlemeznél majdnem teljesen elrepedt, két kapocs tartja össze. Középtájon három kapocs és két forrasztott lemez tartja össze, és egy gyöngyfoglalát utólagos rögzítése is található itt.

A hátsó ívelt lemez közepesen sérült. A tetőlemeznél gyűrődéses terhelési nyom látható. Középtájon két kapocs tartja össze, két használaton kívüli furat található itt.

A bal oldali ívelt lemez ép, csak kisebb gyűrődési és repedési nyom látható rajta.

2. Az apostolképek repedezettek.

3. Az ívelt lemezek deformálódtak, a tetőlemez nem vízszintes, hanem hajlott: a bal oldalán hátulról előre lejt, hátsó részén jobbról balra lejt.

4. A Bertalan-kép nagyon csonka, csak egy kicsiny darab van meg belőle.

Az alsó részen:

5. Az eredeti hátsó boltíves és jobb oldali leghátsó zománcképek hiányoznak. Pótolva lettek Michael császár és Konstantinos képével.

6. Az eredeti ovális hátsó ékkő hiányzik, pótolva egy nyolcszögletű, fazettás csiszolású zafírral.

7. Az abroncs deformálódott.

8. Mihály császár képén két használaton kívüli furat található.

9. A jobb oldali ovális zafír mezőjében három, használaton kívüli furat található.

10. A Jézus-kép és Mihály császár képe a korona közepe felé vannak döntve.

¹⁸⁰Kovács Éva–Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1980

¹⁸¹Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna: Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1986.

πολλοὶ ἀπιστοὶ ὄντες τὸ δυνάμεις
σὺ δὲ ὡς περὶ ἑαυτῶν πάντες εἶπες, καὶ λέγεις,
ἡ πατὴρ μου δεξιῶν κρατῶν
ἐν τῆν ἰσχυρῶν ἐξωθεν ἰσχύου.

1. kép A TRÓNOLÓ JÉZUS MEGÁLDJA I. ALEXIOS KOMNENOS CSÁSZÁRT
Miniatúra. (Vatikáni könyvtár. Vat. Gr. 666. jelzetű kódex, fol. 2v)
Ismertetés: 11. oldalon

2. kép IX. KONSTANTINOS MONOMAKHOS CSÁSZÁR
KORONÁS PORTRÉJA

Mozaikrészlet. (Konstantinápoly, Hagia Sophia székesegyház)
Ismertetés: 8. oldalon

3. kép IX. KONSTANTINOS MONOMAKHOS CSÁSZÁR FELESÉGE,
ZOE CSÁSZÁRNÉ KORONÁS PORTRÉJA
Mozaikrészlet. (Konstantinápoly, Hagia Sophia székesegyház)
Ismeretés: 8. oldalon

4. kép II. IOANNES KOMNENOS CSÁSZÁR
KORONÁS PORTRÉJA

Mozaikrészlet. (Konstantinápoly, Hagia Sophia székesegyház)
Ismertetés: 8. oldalon

5.kép. II. IOANNES KOMNENOS CSÁSZÁR FELESÉGE,
EIRENE CSÁSZÁRNÉ KORONÁS PORTRÉJA
Mozaikrészlet. (Konstantinápoly, Hagia Sophia székesegyház)
Ismertetés: 8. oldalon

6. kép II. IOANNES KOMNENOS CSÁSZÁR ÉS FIA, ALEXIOS
JELKÉPES MEGKORONÁZÁSA
Miniatúra. (Vatikáni Könyvtár. Urb. Gr. 2. jelzetű kódex, fol. 19v)
Ismertetés: 11. oldalon

**7. kép I. MANUEL KOMNENOS CSÁSZÁR ÉS FELESÉGE,
MÁRIA CSÁSZÁRNÉ KORONÁS KÉPE**
 Miniatúra. (Vatikáni Könyvtár. Vat. Gr. 1176. jelzetű kódex, fol. 11.r)
 Ismertetés: 12. oldalon

8. kép CSÁSÁRI CSALÁD JELKÉPES MEGKORONÁZÁSA
 Miniatúra. (Vatikáni Könyvtár. Barb. Gr. 372. jelzetű kódex, fol. 5r)
 Ismertetés: 21–23. oldalon

A korona sérülései és javításai közül azért a fentieket soroltam fel, mert ezek a legjelentősebbek, és mindezek a sérülések, javítások és pótlások két behatás következményeképp megmagyarázhatóak.

1. A törések és repedések jellegét megvizsgálva, meggyőzőnek találtam a szakirodalomban tárgyalt feltételezést, miszerint az ívelt lemezek törései, repedései a korona megroggyanása következtében jöttek létre.¹⁸²

Véleményem szerint ezt a megroggyanást egy olyan erőhatás okozta, amely a tetőlemezt fölülről lefelé nyomta, mégpedig a jelenleg elől és jobboldalt elhelyezkedő ívelt lemezek felé eső sarkon. Rövid hatóidejű, a tetőlemez felületének felén, kb. 26 cm² területen megoszló, mintegy 30 kp erő okozhatta. (T-60) Nem lehetett kis felületre koncentrált erőhatás, mert az a tetőlemezen lévő zománcképet is összetörte volna. Nem lehetett sem lényegesen kisebb erejű, sem statikus hatás, mert a 0,4 mm vastag ívelt lemezek ehhez rugalmasan alkalmazkodtak volna. Nem lehetett lényegesen nagyobb erejű, mert akkor mind a négy ívelt lemez leszakadt volna a tetőlemezről.

Egy tenyérrel végrehajtott erőteljes nyomással ilyen erőhatást el lehet érni. (T-61)

2. **Véleményem szerint az alsó rész két zománcképének cseréjére azért került sor, mert az eredeti képek összetörték. (T-62)** Ugyanekkor sérülhetett meg a hátsó zománckép alatt lévő, eredetileg ovális ékkő. Ekkor történhetett a Bertalan-kép összetörése, ami a kép csonkaságát okozta, valamint az abroncs deformálódása is ezzel egy időben történhetett. Tekintettel a kicserélt képek elhelyezkedésére, valamint arra, hogy az abroncs a hátsó geometriai középtől jobbfelé mintegy 30 fokos szögig terjedő szakaszon belapult, a feltételezésem a következő:

A fenti sérüléseket egy nagy erejű, pillanatszerű ütés okozta, amely a koronát az abroncs hátsó része felől érte. Az erőhatás a korona alapsíkjával párhuzamos volt, hatásvonala sugárirányban a hátsó rész geometriai közepétől kb. 15 fokra a korona jobb oldala felé esett. (T-63)

Ez az ütés létrejöhetett úgy, ha valaki a koronát nagy erővel földhöz vágta. (T-64) Valószínű, hogy ezzel egyidejűleg az abroncs peremén lévő néhány gyöngy is összetört és a függőkben lévő több ékkő is megsérült.

A koronára pótlólagosan felkerült két zománckép, Michael császár és Konstantinos képe bizánci munka, és nagyon valószínűen egy másik közelkorú bizánci koronáról származnak. **Ez gyakorlatilag bizonyossá teszi, hogy ezeknek a képeknek a magyar koronára helyezése is Bizáncban történt.** Ezt alátámasztja az, hogy „Alániai” Mária, aki ez a másik bizánci korona lehetett, haláláig nem hagyta el a Bizánci Birodalmat, nem utazott vissza szülőföldjére, tehát koronája is Bizáncban maradt.

Ebből pedig az következik, hogy a magyar korona előzőekben említett súlyos sérülései, amelyek szükségessé tették a két zománckép kipótlását, még bizánci története során következtek be. Arra vonatkozóan, hogy ez mikor történhetett, két tényt vehetünk figyelembe. Az egyik, hogy a korona érdemesnek találtatott arra, hogy a sérüléseket kijavítsák, a képeket pótolják; ez fontosságának, aktualitásának bizonyítéka. Ebből arra következtetek, hogy ez a javítás még mindenképpen a Komnenos-dinasztia uralkodásának idején történt, azaz 1185 előtt, és valószínűleg akkor, amikor eredeti tulajdonosának személye nagy tiszteletben állt. Azzal a feltételezéssel élve, hogy a koronát Anna Dalasséna készítette, ennek a javításnak még császárrá koronázott unokája, Ioannes Komnenos 1143-ban bekövetkezett halála előtt kellett megtörténnie. A másik tény, hogy „Alániai” Mária koronája, amelynek a zománcképeit javításra felhasználták,

¹⁸²Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna: Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1988. 65. o., valamint 62., 63. rajz.

rendelkezésre állt, nem kallódott el, egyfelől arra mutat, hogy ez nem történhetett sok évtizeddel Mária halála után. Másfelől viszont ez a korona már nem bírt olyan fontossággal, és eredeti tulajdonosa nem élvezett olyan tiszteletet, hogy ne bontsák szét, és ne szolgáljon alkatrészül egy másik korona javításához. Mivel Mária 1094-ben keveredett gyanúba az Alexios-elleni összeesküvéssel kapcsolatban, ezért koronájának szétbontására bizonyosan 1094 után, de – tekintetbe véve a császár megbocsátó magatartását – valószínűleg csak Alexios 1118-ban bekövetkezett halála után kerülhetet sor. E két tényből arra következtettek, hogy **a magyar korona nagy sérüléseinek kijavítása 1118 és 1185 között történt Bizáncban, valószínűleg még 1143 előtt. (T-65) Ebből adódik, hogy a jelentős sérülések is 1185 előtt történtek. (T-66)**

A sérülésekből levonható további következtetésekkel, valamint a javítások és pótlások ötvöstechnikai műveleteivel a 7. fejezetben fogok foglalkozni.

6.2. Előszó az elbeszéléshez

A korona sérüléseinek jellege meglehetősen valószínűtlenné teszi, hogy véletlen eredményeként keletkeztek.

Visszont az az elképzelés, hogy a koronában szándékosan kárt okoztak volna, elég meglepő, különös tekintettel a koronában megtestesülő nagy eszmei és művészeti értékre. Mint hatalmi szimbólumnak a rendkívüli jelentősége készítése óta kétségtelenül mindenki számára nyilvánvaló volt. Bizonyos, hogy egy uralkodói fejéket gondosan őriztek, ahhoz csak néhány személy férhetett hozzá. A korona sérüléseinek nagysága erőteljes, szándékos behatásra utal. Amint az előző pontban láthattuk, ez a sérülés Bizáncban következhetett be 1185 előtt, és az is nagyon valószínű, hogy a javítás Alexios halála után történt. Felmerül a kérdés, vajon mikor és hogyan történhetett egy ilyen, nagy sérüléseket okozó, szándékos cselekedet.

El kell mondanom, hogy ilyesmiről írott források nem tudósítanak.

Annak illusztrálása céljából, hogy egy ilyen eset mégis megtörténhetett, a következőkben egy *történelmi novellát* nyújtok át az Olvasónak. Közel 880 évet utazunk vissza az időben. Hangsúlyozom, hogy egy elbeszélés következik. Mielőtt azonban a kritikus Olvasó, akit csak a „hiteles események” érdekelnek, visszariadna a továbbolvasástól, elárulom, hogy valójában nem az egész történet fikció, hanem az elbeszélés nagy része történelmi ténynek tekinthető. Hogy egészen pontos legyek, a történet 2150 szavából 2100 szó történelmi forrásokon alapszik, s csupán a fennmaradó 50 szónyi szöveg a én fantáziám terméke. (Ezeket vastag betűtípus használatával is kiemelem.)

Sőt, az elbeszélés **több mint 90 százaléka szó szerinti átvétel Anna Komnene,¹⁸³ Ioannes Zonaras¹⁸⁴ és Niketas Choniates¹⁸⁵ történelmi munkáiból.** *Ha valaki ismeri ezeknek a bizánci történétíróknak a könyveit, vagy alkalmá van az eredeti szövegeket elolvasni és összehasonlítani az alább következő elbeszéléssel, akkor a nagyfokú szövegazonosságon minden bizonnyal el fog csodálkozni.* Így különösen ügyeltem arra, hogy a történet számunkra döntő pillanatában, a császárné szájából elhangzó szavakat pontosan idézzem.

¹⁸³Anne Comnene: *Alexiade I–III*. Ed.: Leib, B. Paris 1937–1945. Elsősorban a XV. könyv 16–20. fejezeteit használtam fel, valamint néhány további információt a mű más részeiből.

¹⁸⁴Ioannis Zonarae *Epitomae historiarum libri XIII–XVIII*. Ed.: Büttner-Wobst, Th. Bonnac 1897. Felhasználtam a XVIII. könyv 23–29. fejezeteit.

¹⁸⁵Nicetae Choniatae *Historia*. *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* Vol. XI./1. Ed.: Dietsch, I. A. van. Berlin 1975. 4–8. o. valamint *Die Krone der Komnenen*. Ed. Gabler, F. *Byzantinische Geschichtsschreiber*. Band VII. Graz–Wien–Köln 1958. 36–40. o.

Ezzel a mondattal kapcsolatban egy megjegyzést szükséges tennem, elsősorban a bizantológusok számára. Anna Komnene történelmi munkájának utolsó, XV. könyvének legvégén ír apja haláláról. Ez a rész csak egyetlen, 12. századi kéziratban maradt fenn, amely főleg a könyv vége felé, sokhelyütt alig, vagy egyáltalán nem olvasható. Ezért Leib kritikai szövegkiadásán túlmenően az elbeszéléseben egy-két helyen hasznosítani tudtam néhány azóta elért szövegpontosítást, így Kambylis eredményeit, aki speciális olvasókészülék használatával betűzött ki néhány részletet a kéziratból¹⁸⁶, és Wirth munkáját, aki fluoreszcenciás fényképek segítségével járult hozzá a töredékesen olvasható részletek pontosabbá tételéhez.¹⁸⁷ Ezeket is felhasználva az elbeszélésben számunkra kulcsfontosságú, a császárné szavait tartalmazó mondat görög eredetije a következő:

„Ἡ δὲ γε βασιλῖς. «Ἐρρίφθω τὰ πάντα, εἰποῦσα κωκυτοῦ, καὶ διάδημα καὶ βασιλεῖ[α καὶ ἐξουσία καὶ] κράτος ὅπαν καὶ θρόνοι τε καὶ ἀρχαὶ [καὶ ἤρχετο τῆς] ὀρηφώδιος.»”

Azaz: „**A császárné azt mondta: «Pusztuljon minden, – mondta jajveszékélések közepette –, a korona, a császárság, [a tekintély,] az egész hatalom, a trónok és a jeledelmek – [és elkezdte a] siratóéneket.»”**

Anna Komnene a szemtanú pontosságával, de a közelről érintett elfogultságával, Zonaras a kortárs jólinformáltságával, Choniaties pedig az utókor elfogulatlanságával adja elő az eseményeket. Az ő szavaitak használva igyekeztem a történet általam legvalószínűbbnek gondolt rekonstrukcióját nyújtani – kiegészítve a fantázia diktálta két és fél mondattal. Felvetődhet a kérdés, ha esetleg tényleg úgy történtek az események, ahogy ez a beszűrt két és fél mondat meséli el, akkor ez vajon miért hiányzik Anna Komnene szövegéből. Nos, bizonyosan állíthatom, hogy ez a részlet Anna Komnene leírásából mindenképp ki kellett maradjon, mint ahogy a pecsétgyűrűre vonatkozó részletekről is hallgat – ellentétben Zonarasszal és Choniatesszel. Bár művén átizzik a fájdalom, amiért tudását és képességeit soha nem volt módja az apja által megszilárdított Birodalom hasznára kamatoztatni, az őt valójában lelke mélyéig érintő és bántó eseményeket is mindig, minden egyéni sérelme háttérbe szorításával, nagy méltósággal adja elő. Az író szüleit magasztaló hangvételét, a kényes részleteket kikerülő, elhallgató előadásmódját figyelembe véve, nem gondolhatjuk, hogy egy olyan részlet, amely a legkisebb árnyékot is vethetné anyjára, s a hatalom megszerzése érdekében tett igyekezeteiről tudósítana, szerepelne a könyvében. Ezért kell más forrásokra is, és egy-egy pillanatban pedig a saját képzeletünkre is hagyatkoznunk.

Következzék hát a történet.

¹⁸⁶Kambyles, Athanasios: Textkritisches zum 15. Buch der Alexias der Anna Komnene. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 19. 1970. 121–134. o.

¹⁸⁷Wirth, P: Fluoreszenzphotostudien zum fünfzehnten Buche Anna Komnenes Alexias'. In: Festschrift Franz Dölger II. Amsterdam 1967.

6.3. Elbeszélés a császárról, a császárnéről és a koronáról

A tikkasztó augusztusi hőségben mozdulatlanul áll a levegő, nem jön enyhítő fuvallat az öböl felől. Az autokrator újultan fekszik betegágyán, életének utolsó óráihoz érkezett. Kaldoklik a császár: Alexiosz, a Bizánci Birodalom császára.

Fájdalomtól és fáradtságtól meggyötörten virrasztanak mellette felesége és leányai. Anna, a legidősebb leány szívében a zsoltár szavai hangzanak fel, a halál fájdalomai forják körül őket ebben az órában. Anna teljesen reményvesztetté válik, anint látja anyját, Tréne császárnét elmerülni gondjai tengerében. Mária, Anna húga a legodaadóbb gyermeki szeretettel fűradozik azon, hogy finom rózsavizet és hideg vizet csepegtetve apja homlokára, magához térítse az eszméletét vesztett császárt. És lám, fűradozása nem hiábavaló. A császár visszanyeri eszméletét, kinyitja szemét, sőt, látva maga mellett az elgyötört Trénét, arra kéri Máriát, hogy hasonló gondoskodással vegye körül anyját is. Kamaszosan azonban megint, innár a harmadik roham támad rá, ismét elveszti eszméletét az uralkodó. A nagy tudású doktorok javaslatára átszállítják a betegágyán fekvő a Manganapalota egy négyemeletes szárnyába. Egy észak felé néző szobában helyezik el; itt a termeket nem választják el ajtóik, semmi nem áll a szellő útjában. Abban reménykednek, hogy frissebb és kissé hűvösebb levegőt lélegezhet be, és ettől talán visszanyeri eszméletét.

Alexiosz Komnenosz hetvenedik éve felé jár, amelyből közel négy évtizedet a Bizánci Birodalom uralkodójaként töltött el. Sok harcot megharcolt, sok küzdelmet megívott életében: kora ifjúságától kezdve, mikor még Mikháel, majd Nikeforosz császárok hadseregében szolgált. Majd jött a forradalom, amelyet úgy fog számon tartani a történelem még ezer év múlva is, mint a Komnenoszok forradalma, s amely az uralkodói címet és annak felelősségét hozta a számára. Mert alighogy elnyerte a trónt, máris indulnia kellett, hogy megvédelmezze a Birodalmat. A hosszú évek során harcolt nyugaton és keleten, legtöbbször sikerrel, de most tudja, hogy ez az utolsó küzdelem, és ebben bizonyosan ő marad alul.

Milyen ember volt Alexiosz? Ké lányát, Annát kérdezzük, azt tudjuk meg, hogy nálánál csodálatosabb embert, apát, uralkodót, hadvezért soha még nem hordott a hátán a föld. De bárki elismeri róla, hogy nem volt kérkedő, nem volt hirtelenharagú, nem szeretett büntetni és nem volt a pénz rabszolgája. Könnyen hajlott az együttérzésre, mértéktartó volt, jóakarati és könnyen megközelíthető.

Itt van most mellette, halálos ágyánál a császárné, a Dukaszok családjából származó Tréne. Pontosan negyven éve annak, hogy házastársakká lettek. Akkor Tréne szinte gyermek volt még, talán 12 éves, e kötelék akkor mindenképp egy politikai szövetség volt a két család között. Ki is használta ennek minden előnyét Alexiosz; a katonai arisztokráciához tartozó, nagyhatalmú Dukasz család támogatását élvezve jutott el a bizánci trónig. De a trón megszerzésében nagy segítője volt Mária is, a gyönyörű szép kaukázusi származású királylány, akit először a Dukasz-családbeli

Mikhael tett császárnévá, majd az ő trónfosztása után feleségül ment utódjához, Nikeforoszhoz. Alexioszt öccsével együtt különleges viszony fűzte Máriához, aki Alexiosz hatalomra jutása után megtartotta lakosztályát a nagy palotában. Mindenféle szóbeszéd kezdett keringeni a városban arról, hogy Mária az új császár mellett ismét császárné lesz. Ekkor a Dukasz család erélyes fellépése és a hozzájuk hű patriarcha makacssága kellett ahhoz, hogy Trénét néhány nappal később a régi szokások szerint ünnepélyesen császárnévá koronázzák. Az ezt követő időkben a feleségével szemben a császár sem elutasító nem volt, sem nagyon előzékeny, de mivel nem tartotta távol magát a szerelmi élvezetektől, a császárnét a féltékenység kínozta. Amikor azonban az idő előre haladt, és az uralkodó szerelmének tüzes nyilai már tompábbak lettek, egész szenvedélyével Tréne felé fordult, egész szeretetét neki adta, és szinte elválaszthatatlan volt tőle. A nagy vonzódást Tréne is viszonzta. Két gyermekkel ajándékozta meg Alexioszt, három fiúval és négy leánnyal, és többször elkíserte urát és uralkodóját a hadjáratokra is. Tréne szerény és visszahúzódó volt egyébiránt, magánéletének két legfőbb foglalatossága az olvasás és a jótékonykodás volt. Főleg az egyházi szerzőket szerette, de nemcsak a szent olvasmányokra szorítkozott; szerette a szépirodalmat is, és pártfogolta az írókat. A szellemi értékek nagybecsülése és ritka intelligencia jellemezte őt, amelyben méltó követőjévé vált legelső leánya, Anna.

Az évek múltával, amikor Alexiosz egészsége megroppant, fájdalmak jelentkeztek a lábában és ez akadályozta a járásban, köszvény kínozta, Tréne nemcsak hű feleségként ápolta, hanem átvette tőle az államügyek terheit is. Az utolsó időkben már ő uralkodott férje helyett, és az uralkodó is meghajolt az ő akarata előtt. Kissé hasonlóan, mint uralma kezdetén, amikor Alexiosz rajongásig szeretett anyja, Anna Dalasszéna intézte az államügyeket, amíg ő a hadsereget vezette. Akkor Alexiosz teljes hatalommal ruházta fel anyját, hogy császárként uralkodjék, arra az esetre is gondolva, hogyha a háborúból esetleg nem térne vissza és elszólítja a halál. Most Trénének nagy segítségére volt az államügyekben Anna férje, Nikeforosz Brüenniosz, aki a haditettek és szellemi értékek terén is bebizonyította kiválóságát. És egyre élesebben, egyre nyitabban, egyre gyakrabban vetődött fel a kérdés: ki követi majd Alexioszt Bizánc trónján, ha elfjő az idő.

Az idő elérkezett: a császár haldoklik. Alexiosz, a Bizánci Birodalom császára.

Alexiosz uralkodásának utolsó idejében a császárnének jelentős befolyása volt, ezért veje, Brüenniosz nagy hatalommal rendelkezett, és a császári udvarban minden intézkedést ő ismertetett. Megengedett volt a számára, hogy fontos döntéseket hozzon, ezért úgy uralkodott, mint egy császár. Brüenniosznak tudományos ambíciói is voltak, és felesége, Anna sem kevésbé igyekezett, hanem még nála is szenvedélyesebben foglalkozott a tudományok tanulmányozásával. Kibátlan attikai nyelvet beszélt, és nagyon éles észről tett tanúbizonyságot magasröptű problémák esetében is. Anna természet adta kiváló képességeihez nagy szorgalom társult, és rendkívül tisztelte a képzett embereket. Mikor Brüenniosz számára kedvezően álltak a dolgok, a férfit mindenki dicsőítette. Ez elfutott a császár legidősebb fiához, Johanneszhez is, akiben ez nagy nyugtalanságot keltett.

Johannesz számára elviselhetetlen volt a gondolat, hogy ne ő kövesse apját a Birodalom trónján. Amikor megszületett, mint az első fiúgyermek, a leendő trónörökös, ez nagy örömet jelentett apjának, aki még gyermekkorában felruházta a császári címmel. Most felnőtt ember volt már jóval túl a harmincadik évén, gyermekek apja, több mint egy évtizede élt házasságban a magyar király leányával, akit szintén Trénének hívtak itt Bizáncon, mint Johannesz anyját. Johannesz feltette a jövőendő uralmát, amikor látta, hogy az anyja nagy vonzalmat mutatott az idősebb lánya és annak férje, Brüenniosz irányában. Ezért a rokonsághoz fordult, mindenkinek elpanaszolta a sorsát, és emlékeztette a férfiakat az esküre, amelyet a legtöbben letettek Alexiosz kezébe, hogy senki mást nem fogadnak el uralkodónak apja halála után, csak őt. A rokonság megnyugtatta, megígérték, hogy segítségére lesznek, anint az idő megköveteli, és ígéretüket esküvel erősítették meg. Ez azonban a császárné előtt nem maradt titokban, amiért ő Johanneszre haragudott. Ettől kezdve gyakorlatilag mindenkinek meg volt tiltva, hogy hozzá menjenek, és kémeik vették őt körül. De így sem hagyta abba, hogy mindenkit a maga oldalára állítson, részben saját maga által, részben a követői segítségével. Vele együttműködött az egyik öccse, Izsák, míg a másik, név szerint Andronikosz, ellenszegült bátyjának.

Alexiosz a gyerekei közül Johanneszt részesítette előnyben. A trónörökösöt látta benne, a császári címen kívül a bíborcipő-viseletét is engedélyezte számára. Tréne császárné azonban egész befolyását Annáért vetette be, és nem sajnálta a fáradságot, hogy Johanneszt a férje előtt rágalmazza. Meggondolatlanak és állhatatlannak nevezte, gúnyolódott puhány életmódján, és semmi jót nem látott benne. Buzgón és állandóan azon fáradozott, hogy a császárt döntése megváltoztatására bírja. Brüennioszról beszélve mindenféle dicsérrel elhalmozta őt, ő az az ember, aki szavaiban és tetteiben is megfelelő, rangjához illő nevelést kapott, amelyek megnemesítik az embert, és aki a feladathoz méltó. Alexiosz azonban ezekből a szavakból az anyai elfogultságot érezte, és úgy tett, mintha szavaira egyáltalán nem figyelne, közben sürgős ügyekre hivatkozva kitért, majd arról biztosította, hogy ezt a javaslatot és kérést figyelembe fogja venni. Néhányszor azonban ő is dühösen azt mondta: „Asszony, akivel országomat és uralmamot megosztom, nem akarod abbahagyni, hogy engem lányod irányában hangolj, akit anyyira dicsérsz, mintha elment volna a józan eszed. Hagyd abba végre! Vagy inkább fontoljuk meg együtt: Ki az a bizánci császárok közül, aki valaha is a saját, trónra illő fiát figyelmen kívül hagyva, a vejének adta volna a jogart, és ha ez valaha előfordult is, ezt kivételnek és nem szabálynak kell tekintenünk. Az én esetemben az egész birodalom rajtam nevetne, és úgy gondolnák, hogy elvesztettem az eszemet, hogyha én, aki nem jogszerűen, hanem rokonaim vérének keresztül és keresztényietlen lázadással jutottam az uralom birtokába, az utódom kinevezésénél a saját húsonkat és véreket mellőzném, és ezt a makedóniai helyezném trónra.” Ugyanis ő így nevezte Brüennioszt, mert Orestiasból származott, ez egyike a leggazdagabb és leghatalmasabb makedóniai városállamoknak. Így beszélt Alexiosz nyomatékosan Tréne császárnéhez. Mástkor meg úgy tett, mintha őt egyáltalán nem utasította volna még el, és még gondolkodna. Mert zárkózott volt és ravasz, mint senki más, a fondortartó tartotta a legnagyobb bölcsességnek, és terveiről senkinek nem beszélt. Múltak a hónapok, és most elérkezett a végleges döntés ideje. Alexiosz császár-haldoklik, a Bizánci Birodalom császára.

Tréne császárné bármennyire is reménykedik, legbelül tudja, hogy Alexiosz állapota visszafordíthatatlan. Közeleg az utolsó óra. Felölti császárnői bíborruháját és bíborszandálját, úgy készül a haldoklóhoz. Talán most, talán ebben az utolsó pillanatban, amikor a császár is végiggondolja életét, másképp látja az értékest és az értéktelent, talán most megkaphatja fűjétől a régóta halogatott végleges császári döntést, amelyről meg van győződve, hogy a helyes döntés a Birodalom számára: Alexiosz vagy őt magát, vagy leányát, Annát jelölje ki császárnőnek és utódjául Bizánc trónján. Milyen erő, milyen szó, milyen emlék tudná erre a döntésre rábírní a császárt ebben a helyzetben? Előveteti és magával viszi azt a díszes, igazi császárnői koronát, amit hajdan Anna Dalasszéna készíttetett magának, és amelyen ott van Alexiosz képe is.

Johanneszt azonban értesítik, hogy apja utolsó óráit éli. Nem járt nála hosszú ideje, került a találkozást anyjával és nővérével. Ugyesen akkor oszon be a császár szobájába, amikor senki más nincs a haldokló mellett. Meglátja apját, és tudja, ez tényleg a vég. Csak pillantást váltanak egymással, a császár felemeli kissé a kezét fia felé. Ott van rajta a gyűrű, a császári pecsétgyűrű. Johannesz megérti a mozdulatot. Lehúzza ujjáról a gyűrűt, és tudja, hogy övé a Birodalom. Ez a gyűrű a haldokló császár végrendelete: azt jelenti, őt jelöli utódjául a trónon. Ha ezt majd a császári palota őreinek felfogja mutatni, akkor azonnal beengedik és elfoglalhatja a palotát. Ha ezt a gyűrűt felmutatja, a rokonok, a szenátorok, a hadvezérek mind őmellé állnak. Ez a gyűrű a bizonyíték: ő követi Alexioszt a hatalomban.

Egy pillantást vet még apjára, elrejtí a gyűrűt és sietve végigmegy a palotán. Halálán van Alexiosz, a Bizánci Birodalom császára.

Tréne még nem ért a császári betegágyhoz, amikor értesül róla, hogy Johannesz ott járt, de hamar távozott. Beront a császárhoz, kiabálni kezd, hogy Johannesz egy lázadó, a hatalomra tör, miközben még apja az élők között van. A császár azonban nem ad neki választ, őt inkább a földi életből való, immár közeli távozás foglalkoztatja. Ekkor Alexiosz egy kényszeredett mosollyal az ég felé emeli a kezét, egy keserű szó van a nyelvén és csodálkozva nézi a feleségét, aki most is az örökösödés körüli viszályról tud beszélni, míg ő, a császár a halált várja.

Tréne ekkor rámered a császár kezére, meglátja, hogy hiányzik a pecsétgyűrű. Szinte teljesen megmerevedik. Dühében és fájdalomában a szava elakad. Megért mindent. A játszma elveszett, most már végleg elveszett. Anna Dalasszéna koronáját, amit magával hozott és egy asztalra tett, teljes erejéből, tenyerével görcsösen összeroppantja. Fajveszékelve fölkiált:

- Pusztuljon minden, a korona, a császárság, a tekintély, az egész hatalom, a trónok és a fejedelmek – és elkeseredetten földhöz vágja a koronát, úgy, hogy Alexiosz képe darabokra török.

Tréne kezdi el a siratóéneket. Anna és nővérei is csatlakoznak hozzá, mindenkiről effeledkezve. Sírnak, gyászolnak és marcangolják magukat nagy jajgatás közepette. A császár fejénél a császárné a földre veti magát, még mindig fejkendőjében és bíbor cipőben, és a fájdalomtól megtörve tekint a haldoklóra, és nem tudja, hogy hogyan viselje el szíve perzselő fájdalmát.

Néhány doktor ismét visszajön és egy kis várakozás után megérintik a császár csuklóját és megméri a pulzusát. Képmutatónan viselkednek és indokolatlan reményeket táplálnak. Ezt határozott céllal teszik, mert azt gondolják, hogy ha az élet eltávozik a császár testéből, a császárné is az utolsót fogja lehelni. És az intelligens császárné nem tudja, hogy higgyen-e nekik vagy sem. Hisz is nekik, mert hosszú ideje képzett embereknek ismeri őket, de úgy érzi, hogy mégsem lehet nekik, mert látja, hogy a császár élete borotvaélen táncol. A császárné Annára néz, az ő arcáról próbálván leolvasni az igazságot. Mária pedig, hogy megakadályozza, hogy a császárnének a haláltusáját vívó császárra kelljen néznie, kettőjük közé áll. Anna ismét apja csuklójára teszi a jobb kezét és figyeli a pulzusa változását. Tréne gyakran fölemeli a kezét a fejéhez, hogy elhajtsa a fejkendőjét. Szeretné levenni a császárnői öltözéket, de Anna visszatartja, mert egy kis erőt vél érezni a császár pulzusán. De téved, a szíverés és a lélegzés abbamarad. Beáll a halál.

Tréne leveszi a fejkendőjét, és kést véve a kezébe, tövig vágja a haját. Meghalt a császár. Meghalt Alexiosz, a Bizánci Birodalom császára.

Uralkodott 37 évet, 4 hónapot és néhány napot. Elhunyt augusztus 15-én későn este, a bizánci időszámítás szerinti 6624., a latin keresztény időszámítás szerinti 1118. évben. Uralkodását eredményesen hajtotta végre. Kalála nem volt hozzá méltó. Csaknem minden szolgája elhagyta, és a megmaradtaknak egyetlen császári ékszer sem állt rendelkezésre, hogy a holttestet császári módra díszítsék, rangjához méltó sírhelyet sem kapott.

Ettől a naptól fogva legidősebb fia, Johannesz Komnenosz a Bizánci Birodalom császára.

6.4. Következtetés

Munkahipotézisként feltételezem, hogy a magyar királyi koronát 1118. augusztus 15-én Eirene Doukaina, Alexios Komnenos császár felesége roppantotta össze és vágta földhöz a Bizánci Birodalom fővárosában, Konstantinápolyban, a Manganapalotának nevezett épületben. (T-67)

7. fejezet

A korona javítása

Ennek a fejezetnek a célja, hogy a korona jelenlegi állapotából fő vonalaiban rekonstruáljuk azokat a javítási műveleteket, amelyekre az előző fejezetben leírt, a legjelentősebb sérüléseit okozó behatásokat követően került sor.

Az ebben a fejezetben tárgyalt állítások ötvöstechnikai és geometriai megfigyelésekre épülnek, a leírt gondolatmenetek követéséhez a korona részleteinek aprólékos ismeretére és jó térbeli látásra van szükség. Elengedhetetlen ezért a koronáról készült részletdús fényképek használata,¹⁸⁸ valamint további segítséget jelent a koronáról készült néhány metszetrajz.¹⁸⁹ Elnézést kell kérnem a humán-beállítottságú Olvasóktól, de a következő néhány oldal áttanulmányozásához és megértéséhez egy kevés műszaki-matematikai érzék és türelem is szükséges.

7.1. Az alsó rész centrumának elhelyezkedése

Az abroncs alakját fénykép alapján határozhatjuk meg.

Ha – első közelítésben – deciméteres pontossággal kívánjuk az abroncs alakját meghatározni, akkor azt egy 2 dm átmérőjű körnek tekinthetjük. Ha – második közelítésben – centiméteres pontosságot kívánunk meg, akkor az abroncsot ellipszisnek tekinthetjük, amelynek nagy tengelye 21 cm, kistengelye 20 cm.

Ha azonban milliméteres pontossággal dolgozunk, akkor – harmadik közelítésben – már nem tekinthetjük az abroncsot szabályos ellipszisnek, mert alakja deformált, egyedi: „korona alakú”. Úgy képzelhetjük el, mintha ezt az alakot az abroncsnak egy papírlapon képzett lenyomata hozná létre. Ekkor megállapíthatjuk, hogy ez a koronaalak egy kb. 1 mm vastagságú zárt síkgörbe, melynek legnagyobb belső átmérője 209 mm, legkisebb belső átmérője 198 mm, és ezek jó közelítéssel (1,3 fok eltérésen belül) merőlegesek egymásra. A legnagyobb belső átmérő kijelöli az abroncs hossz tengelyét. Kijelölhetjük ettől a tengelytől jobbra és balra az abroncs legtávolabbi pontjait, melyek a legkisebb belső átmérő végpontjai is egyben. Azt találjuk, hogy balfelé ez a pont 100 mm-re van, jobbfelé 98 mm-re. Ezeket a pontokat összekötő egyenesnek a tengellyel alkotott metszéspontja az abroncs centruma. Az abroncs centruma az alsó rész elejének geometriai közepétől 106,5 mm-re, a hátsó oldal geometriai közepétől 102,5 mm-re van.

¹⁸⁸Kovács Éva–Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1980.

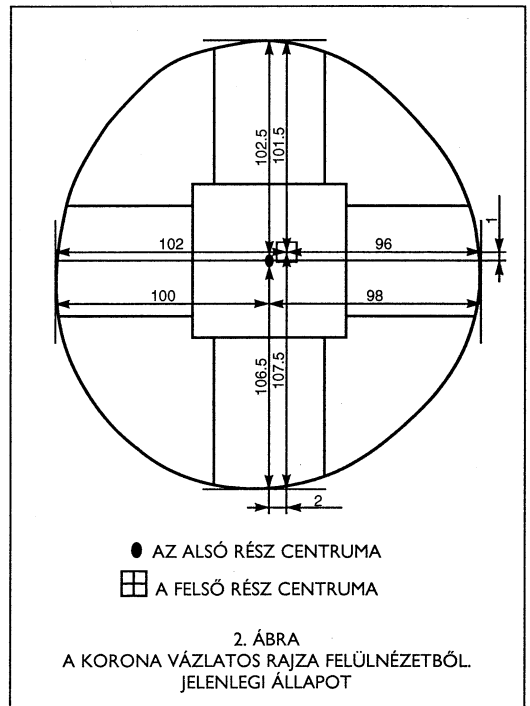
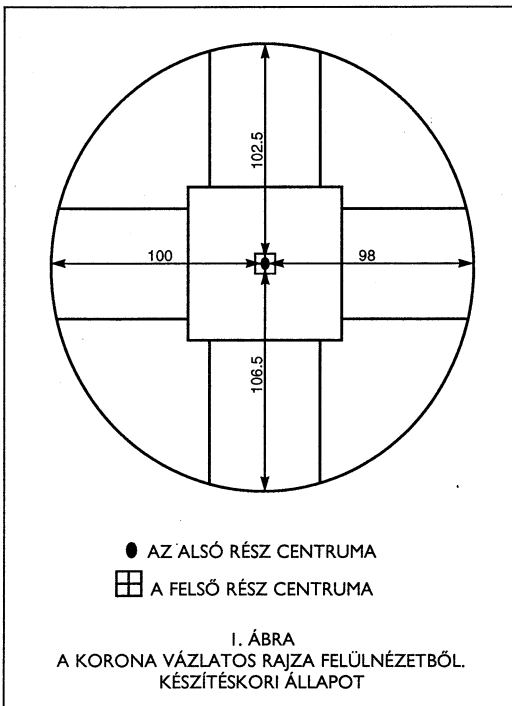
¹⁸⁹Csomor Lajos - Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna: Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1986.

(E két érték összege kiadja a legnagyobb belső átmérő értékét, a 209 mm-t.) Ezekkel a mérési értékekkel összhangban van az a tény, hogy az abroncon elől levő ékkömező szélessége 58 mm, a hátul lévő 50 mm, tehát a különbségük felével, azaz 4 mm-rel kell a két szélső ékkömezőnek közelebb lennie a korona hátsó részéhez, mint az elülsőhöz. Ennyivel kell tehát az abroncs centrumának is közelebb lennie a hátsó részhez, és ez a $106,5 - 102,5 = 4$ mm miatt valóban teljesül.

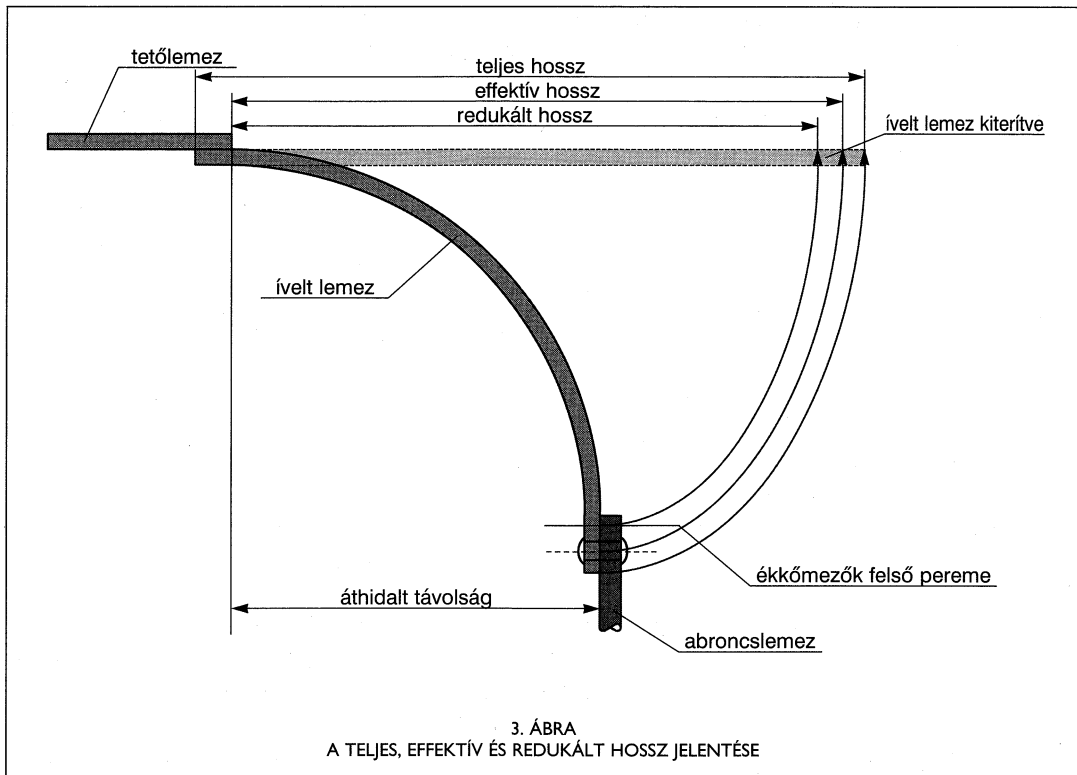
Tekintettel arra, hogy az abroncs 1,2 mm vastag lemezből készült, ezért csak jelentős erőhatás képes az alakját megváltoztatni. Azt követően, hogy a zománcképek és ékkövek felhelyezésre kerültek, ezek sérülése nélkül nem lehetett az abroncs alakját észrevehető mértékben módosítani. *Ezért feltételezem, hogy az abroncs alakjában lényeges, mérhető változás – a jobb hátsó rész enyhe belapulásán kívül –, a korona készítése óta nem történt.* Ezért valószínű, hogy az alsó rész centrumának jelenlegi és eredeti helyzete azonos.

7.2. A felső rész centrumának elhelyezkedése

A felső rész centrumának a tetőlemez középpontjának az abroncs alapsíkjára eső vetületét nevezem. Tekintettel arra, hogy az alsó részt a felső részhez készítették, az esztétikai célok azt követelték meg, hogy az alsó és a felső rész centruma egybeessen, és ez valósult meg a korona eredeti formájában. (1. ábra) Jelenleg azonban a felső rész centruma – fényképek alapján jól megállapíthatóan – nem esik egybe az alsó rész centrumával, hanem az alsó rész hossz tengelyétől 2 mm-rel jobbra helyezkedik el, valamint 1 mm-rel közelebb esik a korona hátsó oldalához, mint az alsó rész centruma. A felső rész centrumából mérve tehát az abroncs bal oldala mintegy 102 mm-re, a jobb oldala 96 mm-re, az eleje 107,5 mm-re, a háta 101,5 mm-re van. (2. ábra)

7.3. Az ívelt lemezek hosszúsági adatai

Vizsgáljuk meg a korona ívelt lemezeinek a hosszát, valamint az általuk áthidalt távolságnak a vízszintes vetületét.

Az ívelt lemezek teljes hossza a tetőlemezre forrasztott darabokkal együtt érten-dő, amelynek értéke a szakirodalomban megtalálható.¹⁹⁰ A teljes hossz mellett hasz-nálni fogom az effektív hossz és a redukált hossz fogalmát is az egyes lemezek esetében.

Effektív hossz alatt az ívelt lemezek azon részének a hosszát értem, amely a tetőlemez széle és a felszegecselési helyek között van. Mind a négy lemez esetén egy 5 mm-es darab van a tetőlemezre forrasztva. Az ívelt lemezeket az alsó részhez rögzítő szegecsek és a lemezek alsó széle közötti távolság pontos értéke sem a szakirodalomban nem szerepel, sem fényképek segítségével nem lehetett pontosan megállapítani, ezért minden lemez esetén ezt 6 mm-nek vettem. Az effektív hossz a fentiek miatt 11 mm-rel kisebb a teljes hosszánál minden lemez esetében.

A redukált hossz annyival kisebb az effektív hosszánál, amekkora távolságra vannak a szegecselési helyek az ékkőmezők felső peremétől. A redukált hossz tehát egy olyan lemez hossza, amely az ékkőmezők felső peremének magasságából indulva, az ívelt lemez vonalát követve éppen a tetőlemez legközelebbi széléig érne el. (3. ábra)

¹⁹⁰Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna: Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1988. 32. o.

Azt már a tanulmány első részében említettem, hogy az ívelt lemezeket az abroncs-hoz rögzítő szegecspároknak egymástól mért távolsága $34 \frac{3}{4}$ mm mind a négy oldalon.¹⁹¹ Az ékkőmezők felső szélétől mért távolságuk azonban különböző. Fényképekről lemérve ezek az értékek a következők (a két szegecsfuratra vonatkozó adat számtani közepe):

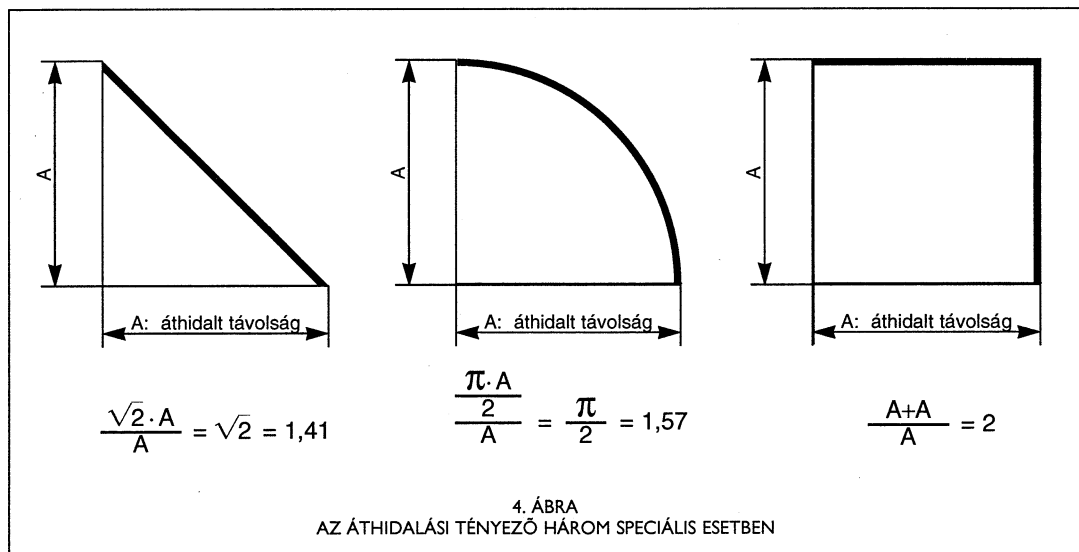
1. táblázat

Elöl	Hátul	Jobb oldalon szegecsek nélküli furatok	Jobb oldalon szegecsekkel ellátott furatok	Bal oldalon
3,3 mm	3,3 mm	3,6 mm	7,8 mm	9,2 mm

A jobb oldalon mind a szegecselt, mind a szegecs nélküli esetben csak a két szélő furatot vettem figyelembe.

Az áthidalt távolság vízszintes vetületét fényképről állapítottam meg, számítással figyelembe véve az ismert adatok alapján a nem egy síkban lévő részletek miatt létrejött torzulást is.

Áthidalási tényezőnek neveztem el a redukált hossz és az áthidalt távolság arányát. Ez arra jellemző, hogy milyen alakot vesz fel az áthidaló lemez. Egy olyan esetben például, ha az áthidalni kívánt távolság és magasság megegyezik, akkor a legkisebb áthidalási tényezővel az egyenes rendelkezik, ennek értéke $\sqrt{2} = 1,41$, negyedkörív esetén ez $\frac{\pi}{2} = 1,57$, míg egy vízszintes és függőleges darabból álló törött vonal esetén még nagyobb, értéke ekkor 2. (4. ábra)

¹⁹¹Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 910. o. 1.2. szakasz

A négy ívelt lemez fentiekben definiált adatai a következők:

2. táblázat

Az ívelt lemez jelenlegi helye	A jelenlegi apostolképek	Az ívelt lemez			Az áthidalt vízszintes távolság	Áthidalási tényező
		teljes	effektív	redukált		
		hossza				
Bal oldal	PÉTER-ANDRÁS	129 mm	118 mm	108,8 mm	70 mm	1,55
Elöl	JÁNOS-BERTALAN	127 mm	116 mm	112,7 mm	72 mm	1,57
Jobb oldal	PÁL-FÜLÖP	129 mm	118 mm	110,2 mm	64 mm	1,72
Hátul	JAKAB-TAMÁS	125 mm	114 mm	110,7 mm	68 mm	1,63

Ezek az adatok meglepőek. A két leghosszabb ívelt lemez közül az egyik, amelyik a jobb oldalon helyezkedik el, hidálja át a legkisebb távolságot, míg a legnagyobb áthidalt távolság az elöl lévő, hosszát tekintve csak harmadik lemezhez tartozik. Ezt számszerűen is jól reprezentálja az áthidalási tényezők nagyfokú különbözősége: értékük 1,55 és 1,72 között változik, amely mintegy 10 százalékos szórást mutat.

Ennek az a következménye, hogy az ívelt lemezek deformáltak, és a tetőlemez nem vízszintesen, hanem egészen elcsavarodva helyezkedik el: a bal oldalán hátulról előre lejt, valamint elöl és hátul is a jobb oldala magasabb, mint a bal oldala. A korona alapsíkjától mérve a tetőlemez négy sarkának a magassága a következő:¹⁹²

3. táblázat

	Bal oldalon	Jobb oldalon
Hátul	117 mm	120 mm
Elöl	113 mm	119 mm

A tetőlemez ferdeségének oka az ívelt lemezek deformáltsága, ezt pedig az okozza, hogy a korona felső része jelenleg negyedkörívvel elfordítva helyezkedik el az eredeti helyzetéhez képest, amint ezt már tanulmányom első részében, a T-7 állításban megjegyeztem.¹⁹³ Véleményem szerint tehát eredetileg a leghosszabb ívelt lemezek helyezkedtek el a korona hossz tengelye mentén, és a két rövidebb pedig keresztirányban.

7.4. Az elforgatás iránya

A következő kérdés, hogy vajon milyen irányban történt az elforgatás.

Ennek a megállapításához abból a feltételezésből indulok ki, hogy eredeti állapotában a felső rész centruma pontosan az alsó rész centruma felett helyezkedett el, és a tetőlemez vízszintes volt. A nagyobb hosszúságú ívelt lemezek nagyobb távolságokat hidaltak át, a rövidebbek kisebb távolságot.

¹⁹²Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna: Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1988. 33. o.

¹⁹³Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok. 1996. 912. o. T-7. állítás

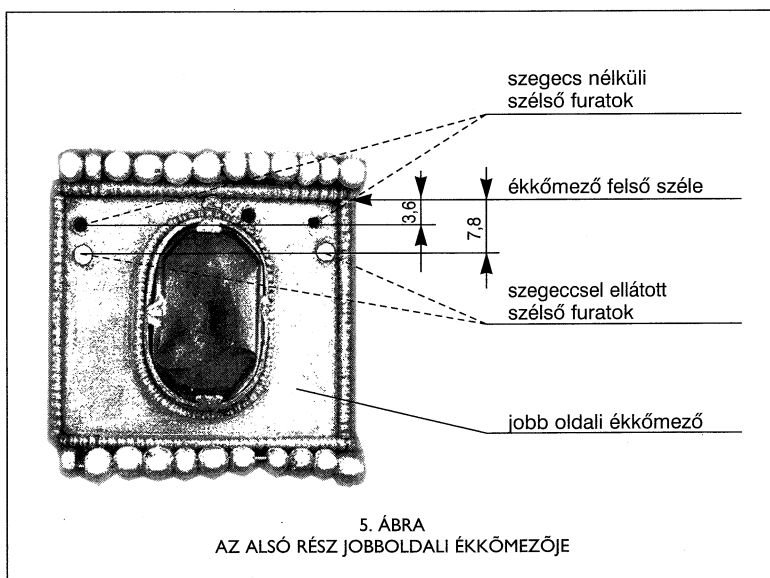
Ebből viszont az következik, hogy az eredetileg a jobb és bal oldalon elhelyezkedő lemezek által áthidalt távolság közelítőleg azonos kellett legyen, s valószínűleg a bal oldali lemez volt a hosszabb, hogy a centrum helyzetéből adódóan 2 mm-rel nagyobb távolságot áthidalja.

Felmerül a kérdés, hogy vajon nem változtatták-e meg az ívelt lemezek hosszát. Fénykép alapján megállapítható, hogy hozzátoldás egyik lemezen sincs. Levágni a rövidebb lemezekből, amelyeknek hosszabb távot kell áthidalniuk, teljesen ésszerűtlen is lett volna, és mivel a lemezek alsó széle ép, hibátlan, ezért feltételezhetjük, hogy ezekből biztosan nem vágtak le. A hosszabb lemezek közül a jelenleg bal oldali lemez széle ép, viszont a jobb oldali nem. Fényképről, valamint Csomor Lajos és szerzőtársai könyvéből látható, hogy ennek a lemeznek az alsó szélére két furat esik, ebből következik, hogy ebből a lemezből levágtak.¹⁹⁴ Tekintve, hogy a másik három lemezen nagyjából 6 mm-re van a lemez széle a szegecsfuratok középvonalától, ezért feltételezhető, hogy ebből az ívelt lemezből is kb. 6 mm-t vágtak le. Ezért eredeti hossza $129+6 = 135$ mm lehetett.

Ezért az ívelt lemezek eredeti teljes hossza következő volt:

4. táblázat

Az ívelt lemez jelenlegi helye	A jelenlegi apostolképek	Az ívelt lemez jelenlegi teljes hossza	Az ívelt lemez eredeti teljes hossza
Bal oldal	PÉTER-ANDRÁS	129 mm	129 mm
Elöl	JÁNOS-BERTALAN	127 mm	127 mm
Jobb oldal	PÁL-FÜLÖP	129 mm	135 mm
Hátul	JAKAB-TAMÁS	125 mm	125 mm

¹⁹⁴Csomor Lajos–Lantos Béla–Ludvig Rezső–Poór Magdolna: Magyarország Szent Koronája. Vaja, 1988. 61. rajz

Annak a megállapításához, hogy az elforgatás melyik irányban történt, figyelembe kell veyük az egyes ívelt lemezek redukált hosszát, hiszen a szegecsek helye, pontosabban a szegecslyukaknak az ékkőmezők felső peremétől mért távolsága éppen azért volt eredetileg is különböző, hogy a tetőlemez vízszintes elhelyezkedését biztosítsa. Ehhez viszont fontos lenne tudnunk, hogy vajon eredetileg a jobb oldali ékkőmezőben a felső vagy az alsó furatpárban voltak-e a szegecsek? A felső furatpár az ékkőmező felső szélétől 3,6 mm-re, az alsó 7,8 mm-re van. (5. ábra) Mivel elvileg mindkét furatpár szóba jöhet, ezért vizsgáljuk meg mind a négy lehetőséget: mindkét szegecselési lyukpár feltételezése mellett mind a kétféle elforgatási irányt! Az egyik elforgatási irány esetén a jelenleg elől lévő, 127 mm-es ívelt lemez volt a jobb oldalon, a másik forgatási irány esetén a 125 mm-es, jelenleg hátul lévő lemez.

5. táblázat

Ha a jobb oldalon eredetileg használt furatok távolsága	és ha az eredetileg jobb oldalon lévő lemez hossza	akkor a jobb oldali lemez redukált hossza mm-ben	a bal oldali lemez redukált hossza mm-ben	és a különbségük
3,6 mm	127 mm	$127-5-3,6-6=112,4$	$125-5-9,2-6=104,8$	7,6 mm
3,6 mm	125 mm	$125-5-3,6-6=110,4$	$127-5-9,2-6=106,8$	3,6 mm
7,8 mm	127 mm	$127-5-7,8-6=108,2$	$125-5-9,2-6=104,8$	3,4 mm
7,8 mm	125 mm	$125-5-7,8-6=106,2$	$127-5-9,2-6=106,8$	-0,6 mm

Mivel az előbbieken megállapítottuk, hogy a jobb és bal felé áthidalandó hossz körülbelül azonos volt, sőt inkább a bal oldali ívelt lemezeknek kellett hosszabbnak lennie, ennek a feltételnek egyedül az utolsó lehetőség felel meg. Ebből két fontos következtetés adódik:

1. Eredetileg is az ékkőmező felső szélétől 7,8 mm-re lévő furatokat használták a szegecsek számára. (T-68)

2. Eredetileg a 125 mm hosszú ívelt lemez volt a jobb oldalon, amely most hátul helyezkedik el. Ezért a korona felső részét az abroncsban elfoglalt eredeti helyzetéhez képest fölülről nézve az óramutató járásával ellentétes irányban forgatták el. (T-69)

7.5. Az ívelt lemezek eredeti elhelyezkedése

A fenti vizsgálatok eredményeképpen megadhatjuk az ívelt lemezek eredeti elhelyezkedését. Az áthidalandó távolságnál az alsó rész centrumának a 7.1. szakaszban ismertetett adatait használtam fel, továbbá azt a tényt, hogy a tetőlemez 72 mm oldalhosszúságú négyzet, és az áthidalandó távolságnál mind a négy lemez esetén a centrum és az abroncs belső széle közti távolságból $72:2 = 36$ mm-t kell kivonni.

Ebből a táblázatból megállapíthatjuk, hogy – bár az áthidalandó távolságok különbözőek: 62 és 70,5 mm között változnak –, az eredeti lemez hosszakat és szegecselési helyeket figyelembe véve az áthidalási tényezők közel állnak egymáshoz: 1,67 és 1,72 között változnak, ami mindössze 3 százalékos eltérést jelent. Ez tehát számszerűen fejezi ki azt, hogy eredetileg az ívelt lemezek esztétikusan helyezkedtek el, s a tetőlemez vízszintes volt.

Az ívelt lemez jelenlegi	A jelenlegi apostolképek	Az ívelt lemez eredeti			Áthidalt vízszintes távolság	Áthidalási tényező
		helye	teljes hossza	redukált hossza		
Bal oldal	PÉTER-ANDRÁS	Hátul	129 mm	129-5-3,3-6=114,7 mm	102,5-36=66,5 mm	1,72
Elöl	JÁNOS-BERTALAN	Bal oldal	127 mm	127-5-9,2-6=106,8 mm	100-36=64 mm	1,67
Jobb oldal	PÁL-FÜLÖP	Elöl	135 mm	135-5-3,3-6=120,7 mm	106,5-36=70,5 mm	1,71
Hátul	JAKAB-TAMÁS	Jobb oldal	125 mm	125-5-7,8-6=106,2 mm	98-36=62 mm	1,71

7.6. A javítás menete

Ebben a szakaszban rekonstruálom a 6.1. szakaszban felsorolt sérüléseket követően végrehajtott javítás menetét.

Az ötvösmesterek először szétbontották a sérült korona alsó és felső részét.

A felső rész zománcképeit kivették a foglalataikból.

A jelenleg elöl és jobboldalt elhelyezkedő, erősen sérült ívelt lemezeket két-két kapoccsal rögzítették a tetőlemezhez. Ezeket a lemezeket, valamint a jelenleg hátul elhelyezkedő lemezt középtájon is kapcsokkal és aranylemezcsíkokkal rögzítették. A rögzítéseket forrasztással biztosították. Az ívelt lemezek sérült gyöngyeit és ékköveit kicserélték, így például lehetséges, hogy a jobb oldali lemezen, a két képfoglat közötti részen található három piros ékkő ekkor került a koronára.

Az alsó részen a nagyon sérült hátsó boltíves képet, és a jobb oldalon a leghátsó négyzetes képet kivették, helyükre Michael és Konstantinos császárok portréit szándékoztak elhelyezni. A Konstantinos-kép valamivel nagyobb volt a rendelkezésre álló keretnél, ezért kissé meg kellett reszelni: felül kb. 2-3 mm-t, mindkét oldalon pedig 1-1,5 mm-t reszeltek le belőle. Így elfogadhatóan illeszkedett az eredeti foglalatba, és a zománckép szövege nem szenvedett sérülést. Igaz, hogy a Konstantinos név rövidítési jele a kép felső szélére került. Michael császár képével nehezebb volt a helyzet. Mivel a magassága 8 mm-rel nagyobb volt, mint az eredeti kép, és a szélessége is nagyobb kb. 3 mm-rel, ilyen nagy felület lereszelése már magát a portrét és a feliratot sértette volna meg. Ezért úgy döntöttek, hogy az abroncs felső gyöngysorát megbontják, és a foglat alatti gyöngyöket kiveszik. A kép keretét kihajtották. Mivel a képet így alulról semmi nem tartotta volna, ezért erre a célra egy aranylemezt helyeztek a felső gyöngysor alatt húzódó, bordázott aranyhuzalra, amelyet keményforrasztással rögzítettek a képkeret hátához. Mivel ez csak a kép alátámasztását jelentette, elmozdulásmentes rögzítését viszont nem, ezért úgy döntöttek, hogy a kép biztonságos rögzítéséhez szegecseket fognak használni.

A megrepedt, hátsó ovális ékkövet a helyén hagyták. Ennek cseréjére csak évszázadokkal később került sor.

A felső rész zománcképeit visszahelyezték foglalataikba. Valószínűleg az eredeti elrendezést követték, kivéve, hogy a nagyon sérült, csonka Bertalan-képet – amely feltehetően eredetileg a hátsó ívelt lemezen foglalt helyet – az előre kerülő ívelt lemez alsó keretébe illesztették, mivel ezt az abroncs Jézus-képe szinte teljesen eltakarja.

Felvetődik a kérdés, hogy miért került sor arra a módosításra, amely a felső résznek az előbbiekben leírt elforgatását eredményezte. Minden olyan elképzelés, amely a nyolc apostolkép egymáshoz viszonyított elhelyezkedésével igyekszik a felső rész bármilyen helyzetmódosítását indokolni, azért nem helyes, mert a javításokhoz a zománcképeket kivették a foglalataikból, tehát azokat tetszőleges módon helyezhették vissza. Ugyanis az apostolképek kicsiny méreteltérései nem akadályozhatták meg, hogy bármelyik képet máshová helyezték, mint ahol eredetileg volt. Fel kívánom hívni a figyelmet arra is, hogy a jelenleg tárgyalt javítási műveletek során korántsem tapasztalhatjuk azt a nagyfokú precizitást és körültekintést, amelyet a korona alsó részének készítésekor, a felső részhez való esztétikus illeszkedését célzó gondosan kivitelezett műveleti lépések során észlelhettünk. Ez a viszonylagos gondatlanság alapvetően magából a javítás tényéből fakad, nevezetesen, hogy egy erősen sérült műtárgyat kellett elfogadható állapotba hozni, s e munka során a tökéletesség már nem is lehetett cél. Ez jól érzékelhető, kezdve attól, hogy az alsó rész zománcképeiben eredetileg meglévő teljes szimmetria a Konstantinos-kép felhelyezésével csorbát szenvedett, folytatva az ívelt lemezek súlyosan sérült és javított állapotán át egészen Michael császár képének rögzítésével kapcsolatos, magát a zománcképet és annak feliratát is megsértő, durva, többszöri próbálkozásig, amely utóbbiról mindjárt szó esik.

Úgy vélem, hogy azért került sor a felső rész elfordítására, mert *a két rész javítás utáni összeillesztésénél az ötvösök azt vették figyelembe, hogy a szegecslyukak az abroncs két oldalán lényegesen lejjebb vannak, mint elöl és hátul és ezért a két leghosszabb ívelt lemezt helyezték jobbra és balra*, és ennek megfelelően helyezték vissza a felső rész zománcképeit. Így jött létre az ívelt lemezek jelenlegi elhelyezkedése. **(T-70)**

Ezután elöl, hátul, majd baloldalt összeszegecselték a felső és az alsó részt, amelyhez ezen a három oldalon az abroncsra és az ívelt lemezekre eredetileg is meglévő szegecselési lyukakat használták fel. Utoljára a jobb oldali ívelt lemez szegecselésére került sor. Mivel ennek az eredeti szegecslyukai kb. 6 mm-rel lejjebb estek, mint az abroncsra meglévő lyukak, ezért újakat kellett fúrni. Azért, hogy ne legyen túl hosszú az ívelt lemezen a szegecs alatti felesleges rész, ezért ebből a lemezből lemezollóval kb. 6 mm-t levágtak. Ötvöstechnikai szempontból az abroncs irányából történő fúrás kivitelezhetetlen, mert az ívelt lemezt az abroncs felőli oldalán dús díszítés borítja. Ezért először belülről fúrtak egy lyukat kifelé, amely az ovális ékkő felett, a középtől kissé jobbra bukkant ki. Ezen a lyukon keresztül ideiglenesen rögzítve az abroncsot és az ívelt lemezt, végezték el a két új furat készítését, amelyek az abroncsra már meglévő, az ékkőmező felső peremétől 7,8 mm távolságra eső furatokkal estek egy tengelybe. Ezenkívül még egy furatot készítettek belülről, amely az ovális ékkő felett középen bukkant ki. Ezt a három utóbbi lyukat használták fel a szegecselés céljára. Tekintettel arra, hogy a többi lemez méretviszonyai miatt ez a lemez elcsavarodik, és a tetőlemez erőteljesen a korona eleje felé húzza, ezért a rögzítés biztonsága érdekében mindhárom szegecs alá a belső oldalon alátétet is helyeztek: a két szélső esetén nagyobb, a középső esetén kisebb alátétet. Talán éppen azért nem használták fel a másik középső lyukat is szegecselési célra, mert az ívelt lemez belső oldalán a további szegecsalátét számára már nem jutott hely.

Az abroncs jobb oldali ékkőmezőjében és a jobb oldali ívelt lemezen a fentiek kívül található lyukak eredetéről – mivel ezek nem a javítás során jöttek létre – a következő 7.7. szakaszban külön megemlékezem.

Ezután került sor Michael császár képének rögzítésére. Belülről kifelé haladva két lyukat fúrtak az ekkor már szegecseléssel rögzített hátsó ívelt lemezeket keresztül, amelyek keresztülhatoltak Tamás apostol zománcképén is. Ez a két lyuk ma is jól látható Michael császár képén, a bal oldali a nimbusz vonalában, a jobb oldali a nimbusz és a kép pereme között. Feltehetően a szegecselést is elvégezték, azonban ez nem adott jó megoldást. Egyrészt a két szegecs túl közel volt egymáshoz, másrészt a szegecsek összehúzták a hátsó ívelt lemezt és a zománcképet, és így a zománckép alsó szélé előreállt, és a levegőben lógott. Mivel az ötvösök számára nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem nyújt biztonságos rögzítést, ezért a szegecselést megszüntették. Hogy az újabb szegecselésnél ne fordulhasson ismét elő, hogy a zománckép alsó része elmozdul és a levegőbe kerül, ezért két újabb aranylemezt forrasztottak a képfoglalat hátsó lemezére, keményforrasztással, melyek az eredeti foglalat ívét követték. Ez megfelelő távolságtartást biztosított a zománckép számára. Ezután gondosabban végezték el a szegecselést, legalábbis ötvöstechnikai szempontból. Ismét belülről kifelé fúrtak, most azonban már nem fúrták át Tamás apostol képét, a szegecsek a zománckép magasságának felénél rögzítenek és jóval távolabb esnek egymástól, mint az első esetben. Ez mechanikailag sokkal biztonságosabb rögzítést nyújt. Sajnos, esztétikai szempontból a szegecselés nem volt hibátlan, mivel mindkét lyuk megsértette a felirat egy-egy betűjét. Azonban az ötvösöknek a két újabb távtartó lemez helyzetét is figyelembe kellett venniük, s ezért nem fúrhatták a lyukakat az adott magasságban a feliratokon kívül. Azt megtehették volna, hogy a lyukakat magasabbra helyezik, ez jobb oldalt üres mezőbe eshetett volna, de bal oldalon szinte elkerülhetetlenül érintette volna a császár által tartott labarumot. Ezen kívül mechanikailag ez kevésbé nyújtott volna erős rögzítést. Ez tehát a kép szegecselési folyamatának a rekonstrukciója.

Valószínűleg a függőkben is történtek sérülések, feltehetően ezeket is cserélték. Lehetségesnek tartom, hogy ezen javítások során került a párta két szélső áttetsző zománcklemeze foglalatának tetejére gyöngy, a korábban valószínűleg díszül szolgáló ékkövek helyére. Továbbá lehetségesnek tartom, hogy ez alkalommal egészítették ki a korona eredeti öt függőjét négy továbbiával.

A javítás utolsó fázisaként az abroncson elől lévő Jézus-képet és a hátul lévő, Michael császárt ábrázoló képet a mögöttük lévő ívelt lemezek felé hajlították. A korona elején ennek elsődleges célja, hogy elrejtse a Bertalan-kép csonkaságát. Azt nem tudjuk, hogy a Tamás-kép vajon teljes-e, de nem zárható ki, hogy hátul is bizonyos hiányt takar el a jelenlegi elrendezés. Ez azonban nem szükségszerű, mert az ívelt lemezhez hajlítás fő oka, hogy a minél rövidebb szegecsek minél biztonságosabban rögzíthessék a zománcképet.

Ezzel zárom az ötvöstechnikai javítások folyamatának rövid leírását.

7.7. Néhány funkció nélküli furat jelentőségéről

A 7.4. szakasz végén arra a következtetésre jutottam, hogy az abroncs jobb oldalán az ékkőmező felső peremétől 7,8 mm-re lévő, tehát az alsó lyukakat használták a szegecselés céljára már eredetileg is. Felmerül a kérdés, hogy vajon miért találunk ebben a mezőben további, szegecs nélküli furatokat. (5. ábra)

A mezőben a jelenleg szegeccsel kitöltött bal oldali furat felett egy 2 mm átmérőjű, a jobb oldali felett egy 1,6 mm átmérőjű üres furat található, az ovális ékkő felett egy szintén 2 mm-es üres lyuk. Alaposabban megvizsgálva a fényképeket, azt láthatjuk, hogy a bal oldali, 2 mm-es furat készítése során az utolsó fúrési műveletet az abroncs belseje felől végezték, ezért az abroncs külső oldalán perem található. Ezzel szemben a jobb oldali, kisebb lyukon ilyen perem nincs, itt az utolsó fúrési művelet kívülről befelé haladt. **Ezért álláspontom szerint ez a két lyuk még a korona készítése során keletkezett, s a furatokat az alsó és a felső részt összefogó szegecsek számára készítették. (T-71)** Az ötvös először az elülső és a hátsó ívelt lemezek szegecsei számára készítette el a furatokat az abroncsra, amelyek középpontja 3,3 mm távolságra van az ékkőmezők felső peremétől. Ezután a jobb oldali furatok készítéséhez fogott hozzá, kb. ugyanolyan távolságra az ékkőmező felső peremétől, mint az előző két esetben. Mindkét lyukat kifúrta kívülről 1,6 mm-es átmérőjű fúróval – lehet, hogy nem egy lépésben –, majd az egyik lyukat belülről is kibővítette 2 mm-es fúróval. Ekkor ellenőrizte az összeállítást, és megállapította, hogy a jobb oldali ívelt lemez számára alacsonyabban kell a furatokat fúrnia, mert a furatok így az ívelt lemezek alját lezáró bordázott aranyhuzal és ékkövek magasságába esnének. Ezért ezt a két lyukat nem használta fel, a jobb oldalt már utána sem fúrta a 2 mm-es átmérőjű fúróval. Ezután új furatokat készített 7,8 mm-re az ékkőmező peremétől. A bal oldali ékkőmező esetében már nem követte el ugyanezt a hibát, ott előre belepróbálta a felső részt, s a furatokat a peremtől mérve 9,2 mm távolságra helyezte. A harmadik, használaton kívüli furat viszont később, a javítások során készült, amint erről a 7.6. szakaszban már szóltam. Ezt egyértelműen bizonyítja, hogy ez a furat mind az ívelt lemezen, mind az abroncsra keresztülhalad.

Legvégül két olyan furatról kell említést tennem, melyek kívülről nem is láthatók, a széleik szabálytalanok, mégis létük döntő információt rejt a felső rész, s így magának a koronának a keletkezési történetére vonatkozóan.

E két furat a jelenleg jobb oldalon elhelyezkedő ívelt lemezek alján található, a jelenleg használt szegecselési lyukakkal egy magasságban. Ezek a lyukak csak a korona belseje felől láthatóak, egymástól kb. 17 mm távolságra helyezkednek el. Mindkét lyuk sérült, nem szabályos kör alakú. Ami különös figyelmet érdemel, hogy egymástól ilyen távolságra *egyetlen lyukpár sem található a koronán, sem a felső részén, sem az alsó részén.* Ezért úgy vélem, hogy **ez a két lyuk egy idős magával a felső résszel:** még abból az időből származik, amikor a felső rész eredeti funkciójaként egy más műtárgy része és díszje volt, és ezek a lyukak a rögzítésére szolgáló szegek számára készültek. Mivel ilyen távolságra lévő két lyuk fúrása sem a korona készítése, sem a javítása során végzett műveletekkel nem indokolható, ezért **ez a két lyuk egyúttal bizonyítéknak is tekinthető arra nézve, hogy a korona felső része eredetileg más tárgyhoz volt rögzítve, annak tartozéka volt. (T-72)**

A felső rész eredeti funkciójával, készítésének feltételezhető helyével „*Hol készülhetett a magyar korona felső része?*” című tanulmányomban foglalkozom.

Kinek a számára készült a magyar királyi korona?

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban művészettörténeti, történelmi, és ötvöstechnikai kutatások alapján a következő három kérdést vizsgálja a szerző:

- *kinek a számára készülhetett a korona és mikor (5. fejezet)*
- *mi lehet az oka a korona jelentős sérüléseinek és az alsó részén két zománckép kicserélésének (6. fejezet)*
- *milyen javítási műveleteket alkalmaztak e sérülések kijavítására (7. fejezet).*

Ezek a kérdések még a korona bizánci történetéhez tartoznak. A vizsgálatok során a szerző lényeges, új következtetésekhez jut. Az ebben a tanulmányban tárgyalt kérdések függetlenek a szerző korábbi tanulmányában vizsgált kérdésektől. A korábbi tanulmányból a következő eredmények kerülnek felhasználásra:

- Az alsó részt a már meglévő felső résznek korona céljára történő kiegészítése céljából készítették.
- Az alsó rész készítése Bizáncban történt.
- Sem Michael császár képe, sem Konstantinos képe nem ehhez a koronához készült, hanem Michael Doukas császár feleségének a koronájához.
- Az alsó rész készítésének ideje 1071–1081 közöttre tehető.

Az 5.2. szakaszban a szerző megállapítja, hogy az abroncs felett elhelyezkedő, háromszög alakú díszítések számos bizánci koronaábrázoláson megfigyelhetők, de szinte kizárólag nők által viselt koronákon. Ezért a párta alakjából teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy a magyar királyi korona női korona céljára készült. Az eredeti tulajdonost a bizánci hatalmi hierarchia legmagasabb szintjén álló hölgy személyében kell keresnünk. Az 5.3. szakaszban megállapítja, hogy a boltívvel ellátott, zárt koronatípus I. Alexios uralkodása alatt, 1081 és 1118 között jelent meg Bizáncban. Az 5.4. szakaszban a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a korona hangsúlyozottan két különböző részből van összeállítva. Megrendelőjének abból az igényéből kiindulva alakult ki a boltíves forma, hogy egy olyan ötvösmű képezze a korona felső részét, amely korábban egy ereklyetartó része volt. A szerző szerint ez volt a legelső boltíves korona a 11. századi Bizáncban, s ez szolgált mintájául a későbbi zárt bizánci koronáknak. Az 5.5. szakaszban a szerző a korona szimmetriáit és a zománcképek által megjelenített gondolati programot vizsgálja. Az 5.6. szakaszban a gondolati program alapján arra a következtetésre jut, hogy a korona készítője Anna Dalasséna, I. Alexios császár édesanyja volt. Úgy véli, hogy a korona készítése 1081 szeptembere és decembere között történhetett, közvetlenül azt követően,

hogy Alexios császár 1081 augusztusában gyakorlatilag teljhatalommal ruházta fel anyját. Az 5.7. szakaszban az ún. Barberini zsolotárkönyv koronázási miniatúráját vizsgálva megállapítja, hogy a kódex eredetileg a magyar koronán is ábrázolt Michael Doukas császár egyetlen fia, Konstantinos koronázására készült, 1074 és 1078 között. Az eredeti miniatúra Michael Doukast, Konstantinos nevű fiát és feleségét, „Alániai” Máriát ábrázolja, viszont a képek átfestése 1092-ben történhetett Alexios Komnenos első fiúgyermeké, Ioannes megkoronázása alkalmából. Ezek az eredmények is alátámasztják feltevését, mely szerint az összetett koronaformát Anna Dalasséna alkalmazta először. Az 5.8. szakaszban megállapítja, hogy Michael Doukas császár képe helyén a korona hátsó részén eredetileg I. Alexios Komnenos császár képe állt boltíves foglalatban, Konstantinos képe helyén pedig a Bizánci Birodalom keleti-délkeleti határterületei védelmezőjének, II. Giorgij grúz uralkodónak a képe állhatott.

A 6.1 szakaszban a szerző felsorolja a korona leglényegesebb sérüléseit és megállapítja, hogy mindezek megmagyarázhatók két behatás eredményeképpen. Az alsó rész két zománcképének a cseréjére azért került sor, mert az eredeti képek összetörtek. Az egyik behatás a tetőlemez lefelé nyomó, rövid idejű erőhatás volt, a másik egy nagy erejű, pillanatszerű ütés, amely a koronát az abroncs hátsó része felől érte. Mivel a két pótlólagos kép felhelyezése is Bizáncban történt, történelmi érvek alapján a szerző megállapítja, hogy a korona kijavítására 1118 és 1185 között került sor.

Felmerül a kérdés, vajon mikor és hogyan történhetett a korona ilyen nagy sérülését okozó szándékos behatás. Erről konkrét írott források nem szólnak. Azért, hogy egy ilyen szándékos rongálás lehetőségét megmutassa, a szerző egy történelmi novellát nyújt át az Olvasónak, I. Alexios császár haláláról. Ennek a novellának több, mint 90%-a szó szerinti átvétel Anna Komnene, Ioannes Zonaras és Niketas Choniates történelmi munkáiból. A történet alapján a szerző munkahipotézisnek tekinti, hogy a magyar koronát 1118. augusztus 15-én Eirene Doukaina, Alexios Komnenos császár felesége roppantotta össze és vágta földhöz a konstantinápolyi Manganapalotában.

A 7. fejezetben ötvöstechnikai és geometriai vizsgálatok alapján a szerző rekonstruálja a javítás folyamatát. Egyik fontos következtetése, hogy a javítás során a korona felső részét eredeti helyzetéhez képest fölülről nézve az óramutató járásával ellentétes irányban fél fordulattal elforgatták. Ezen kívül arra is rámutat, hogy melyek azok a furatok, amelyek még akkor szolgálták a felső rész rögzítésére, amikor az korábban egy más műtárgy tartozéka volt.

Who was the Hungarian royal crown made for?

SUMMARY

Applying results of recent research in the fields of history of art, universal history and goldsmith technology, the author wishes to answer the three following questions in the present study:

- *Who was the Hungarian royal crown made for and when? (Chapter 5)*
- *What event may have damaged it so seriously as to necessitate, among others, the replacing of two enamels on the lower part? (Chapter 6)*
- *Through what operations was it mended? (Chapter 7)*

All these questions concern the Byzantine period of the history of the crown. As a result of his research, the author publishes some substantial new statements in this field. The present study is basically independent from the author's formerly published work concerning the Hungarian royal crown, however, the following conclusions have been taken over from his previous study:

- The lower part was manufactured for the upper part to be completed into a crown;
- The lower part was made in Byzantium;
- Neither the portrait of Emperor Michael, nor that of Constantine was originally made for this crown, but for that of Emperor Michael Doukas' wife;
- The lower part was probably made between 1071 and 1081.

In Section 5.2, the author makes the point that the triangular decorations above the band of the crown recur on several Byzantine crown representations, but almost exclusively on ladies' crowns. The form of the headdress lets us know without a shadow of doubt that the Hungarian royal crown was originally made for a woman – so the first owner of the crown must have been a top-ranking lady in Byzantine hierarchy. In Section 5.3, the author proceeds to point out that this vaulted-and-closed crown type made its appearance in Byzantium during the reign of Alexios I, i. e. between 1081 and 1118. Further, in Section 5.4, attention is drawn to the fact that the crown is evidently composed of two different parts. The vaulted shape must have emerged as a result of the owner's wish that the upper part of the crown should include part of a certain reliquary that had been made by a goldsmith. In the author's opinion, this may have been the very first vaulted crown in the Byzantium of the 11th century, which, later, served as a model for the *closed* Byzantine crowns. In Section 5.5, the author considers the symmetries of the crown, as well as the spiritual program expressed by the enamels. On the basis of his findings, he goes on to conclude in Section 5.6 that the person who ordered the crown must have been Anna

Dalassena, Alexios I's mother. To the author's mind, the crown was probably made in the period from September to December 1081, right after Emperor Alexios had conferred practically unrestricted power on her mother in August 1081. Having scrutinized the coronation miniature of the so-called Barberini psalm-book, the author concludes in Section 5.7 that the codex in question was originally made between 1074 and 1078 for the coronation of Emperor Michael Doukas' only son, Constantine. The miniature had formerly shown Emperor Michael Doukas, whose portrait could originally be seen on the Hungarian crown as well, together with his wife, Mary „of Alany", and son, Constantine, but the pictures must have been repainted in 1092, on the occasion of the coronation of Alexios Komnenos' first-born son, Ioannes. These findings support the author's view that Anna Dalassena was the first to use a compound crown. In Section 5.8, it is established that on the back of the crown, the enamel of Emperor Alexios Komnenos I had originally been shown in a vaulted setting, but later it was replaced Emperor Michael Doukas's portrait; while Constantine's image replaced by that of Gheorghiy II, Georgian monarch, defender of the East-Southeast borderlands of the Byzantine Empire.

In Section 6.1, the author lists the most serious damages that the crown has suffered, and makes the point that all of these can probably be ascribed to two shocks. The enamels of the lower part must have been replaced because they had got smashed into pieces. One of the power impulses affecting the crown was a short shock that pushed the top plate down, while the other apparently was a violent, momentary hit that reached the crown from the back side of the band. Since the two new pictures, too, were fastened to the crown in Byzantium, the author concludes on the basis of historical evidence that the crown was mended in the period between 1118 and 1185.

What remains to be seen now is when and how the crown may have suffered such ravaging impacts. There are, however, no written sources explicitly treating this subject. If to prove the possibility of intentional spoiling, then the author is obliged to have recourse to a historical short story, recording Emperor Alexios I's death. More than 90% of this short story has been taken over word for word from the historical works of Anna Komnene, Ioannes Zonaras and Niketas Choniates. The author's working theory is that the Hungarian crown was crushed and cast against the ground by Eirene Doukaina, Emperor Alexios Komnenos' wife in the Constantinopolitan Mangana Palace, on August 15th, 1118.

On the basis of research results in the field of goldsmith technology and geometry, the author reconstructs the mending process in Chapter 7. One of his important conclusions is that, viewed from above, the upper part of the crown was turned off anticlockwise by half a turn while mended, as compared to its original position. Besides, the author identifies the bores that had been used for the upper part to be fixed on another work of art previously.

Please send your remarks to the following address where you may order, also in English, further volumes of this edition and other studies as well:

Holler László, Pf. 998. Budapest 62. 1386.

Wem wurde die Ungarische Königskrone erzeugt?

ÜBERBLICK

Laut den kunstgeschichtlichen, historischen und goldschmiedentechnischen Forschungen prüft der Autor die folgenden drei Fragen in dieser Studie:

- *wem und wann könnte die Krone erzeugt werden. (Kapitel 5.)*
- *was kann der Grund dessen sein, dass die Krone bedeutend beschädigt wurde und an dem unteren Teil der Krone wurden zwei Emailbilder ausgewechselt. (Kapitel 6.)*
- *was für Reparaturwerkstufen wurden angewandt, diese Beschädigungen zu reparieren. (Kapitel 7.)*

Diese Fragen gehören noch zur Geschichte der Krone von Byzanz. Laut den Prüfungen kommt der Autor zu den wesentlichen, neuen Folgerungen. Die in dieser Studie behandelte Fragen sind unabhängig von den in der früheren Studie geprüften Fragen des Autors. Von der früheren Studie werden die folgenden Ergebnisse verwendet:

- Der untere Teil wurde erzeugt, damit es dem schon vorhanden oberen Teil zusammengestellt eine Krone bildet.
- Der untere Teil wurde in Byzanz erzeugt.
- Weder das Bild des Kaisers Michael, noch von Konstantinos wurden zu dieser Krone erzeugt, sondern zur Krone der Gemahlin des Kaisers Michael Doukas.
- Erzeugungszeit des unteren Teils kann man zwischen den Jahren 1071 und 1081 legen.

Im Absatz 5.2 stellt der Autor fest, dass man die oben dem Reifen befindliche dreieckförmigen Schmückungen auf der zahlreichen Kronendarstellung von Byzanz beobachten kann, aber auf den Kronen, die fast ausschliesslich Weiber aufhatten. Deshalb kann man von der Gestalt des Reifens mit voller Bestimmtheit feststellen, dass die Ungarische Königskrone zum Zweck von einer Wieberkrone erzeugt wurde, Die ursprüngliche Inhaberin soll man in Person der an der höchsten Stufe stehenden Dame der Machthierarchie in Byzanz suchen. Im Absatz 5.3 stellt er fest, dass während der Regierung von Alexios der mit einem Bogenform ausgerüstete, geschlossene KronenTyp zwischen den Jahren 1081 und 1118 in Byzanz erschienen ist. Im Absatz 5.4 macht der Autor darauf Aufmerksam, dass die Krone betont aus zwei unterschiedlichen Teilen zusammengesetzt wird. Die Bogenform ist von jenem Anspruch der Bestellerin der Krone entstanden, dass ein solches Goldschmiedenwerk den oberen Teil der Krone bilden soll, was früher ein Teil eines Reliquienschreines war. Laut dem Autor, das war die erste Krone mit einem Bogenform in dem 11. Jahrhundert in Byzanz und das hat zum Muster der späteren geschlossenen Kronen von Byzanz. Im Absatz 5.5 prüft der Autor die Symmetrie der Krone und das durch die Emailbilder erschienene Gedankensprogramm. Im Absatz 5.6 zieht

er laut dem Gedankensprogramm die Folgerung, dass die Krone von Anna Dalasséna. Die Mutter des Kaisers I. erzeugen gelassen wurde. Er meint, dass die Krone zwischen September und Dezember im Jahre 1081 erzeugt werden könnte, gleich danach, dass Kaiser Alexios seiner Mutter die Vollmacht im August 1081 eigentlich erteilt hat. Im Absatz 5.7 stellt er während der Prüfung der Krönungsminiatur des sogenannten Psalmbuches von Barberini fest, dass der Kodex ursprünglich aus Anlass von der Krönung von Konstantinos des einzigen Sohnes des Kaisers Michael Doukas zwischen den Jahren 1074 und 1078 fertiggemacht wurde, die auch an der Ungarischen Krone dargestellt wurde. Die ursprüngliche Miniatur stellt Michael Doukas, seinen Sohn Konstantinos und seine Gemahlin Maria von „Alainie“ dar, aber die Übermalung der Bilder könnte im Jahre 1092 aus Anlass von der Krönung von Ioannes des erste Sohnes von Alexios Komnenos passieren. Auch diese Ereignisse unterstützen die Hypothese des Autors, nach der Anna Dalasséna den zusammengesetzten Kronentyp zum ersten mal angewandt hat. Im Absatz 5.8 stellt er fest, dass an der Stelle des Bildes des Kaisers Michael Doukas, an dem hinteren Teil der Krone ursprünglich das Bild des Kaisers Alexios Komnenos I. in einer bogenförmiger Umfassung gelegt hat und an der Stelle des Bildes von Konstantinos könnte das Bild Giorgijs II., grusinischer Monarch gelegt haben, wer der Verteidiger des östlich- südöstlichen Grenzgebietes des Reiches Byzanz war.

Im Absatz 6.1 zählt der Autor die wesentlichsten Beschädigungen der Krone auf und er stellt fest, dass man dies alles mit zwei Einwirkungen erklären kann. Die zwei Emailbilder des unteren Teils wurden darum ausgewechselt, weil die ursprünglichen Bilder zusammengebrochen sind. Die eine der Einwirkungen war eine kurzdauernde Kraftwirkung, die die Dachplatte herunter gedrückt haben. Die andere Einwirkung war ein großkräftiger, blickartiger Schlag, der die Krone von dem hinteren Teil des Reifens getroffen hat. Weil auch die zwei nachträglichen Bilder in Byzanz aufgelegt wurden, stellt der Autor laut historischen Argumenten fest, dass zur Reparatur der Krone zwischen den Jahren 1118 und 1185 gekommen ist.

Die Frage entsteht, Wann und wie könnte es passieren, dass die Krone durch eine willentliche Einwirkung so viel beschädigt wurde. Darum handelt die konkreten, geschriebenen Quellen sich nicht. Um die Möglichkeit einer solchen, willentlichen Beschädigung zu zeigen, übergibt der Autor dem Leser eine historische Novelle über den Tod des Kaisers Alexios I.. Mehr als 90% dieser Novelle ist eine wörtliche Übernahme aus den historischen Arbeiten von Anna Komnene, Ioannes Zonaras und Niketas Choinates, Laut der Geschichte betrachtet der Autor sich als Arbeitshypotesis, dass Eirene Doukaina, Gemahlin des Kaisers Alexios Komnenos, die ungarische Krone am 15. August 1118 in dem Manganpalast in Konstantinopel zerdrückt und zu Boden geworfen hat.

Im Kapitel 7. Laut den goldschmiedentechnischen und geometrischen Prüfungen rekonstruiert der Autor die Reparaturwerkstufe. Eine seiner Folgerungen ist, dass laut der Reparatur der obere Teil der Krone im Vergleich zu ihrer ursprünglicher Position, von oben gesehen, dem Uhrzeigersinn entgegengesetzt mit einer Halbschwenkung verdreht wurde. Außerdem zeigt er auch darauf, dass welche Bohrlöcher sind, die noch dann der Festspannung des oberen Teils gedient haben, wann das früher der Zubehör eines anderen Kunstgegenstandes war.

Sie können ihre Anmerkungen auf die folgende Adresse schicken wo Sie auch auf deutsch weitere und andere Bände erhalten können:

Holler László, Pf. 998. Budapest 62. 1386.

Pour qui est-ce que la couronne royale hongroise a été préparée?

RÉSUMÉ

Après avoir fait des recherches dans le domaine de l'histoire de l'art, l'histoire universelle et l'orfèvrerie, l'auteur se penche sur les trois questions suivantes dans l'étude présente:

- *pour qui et quand est-ce que la couronne a été préparée? (Chapitre 5)*
- *quels événements ont pu entraîner les lésions de la couronne et le remplacement de deux émaux sur la partie inférieure? (Chapitre 6)*
- *par quelles étapes est-ce que la couronne a été remise en état? (Chapitre 7)*

Toutes ces questions relèvent de l'histoire byzantine de la couronne. Les analyses de l'auteur ont donné des résultats importants et nouveaux. Pourtant, les sujets abordés dans cette étude ne sont pas identiques à ceux que l'auteur a traités dans son travail précédent. Les résultats suivants ont quand même été empruntés à l'étude précédente:

- la partie inférieure fut préparée en vue de compléter la partie supérieure, préexistante, en une couronne;
- la partie inférieure fut préparée à Byzance;
- ni l'image de l'empereur Michel, ni celui de Constantin ne furent faits pour la couronne hongroise, mais pour celle de la femme de l'empereur Michel Doukas;
- la partie inférieure aura été préparée durant la période entre 1071-1081.

A l'article 5.2, l'auteur constate que les ornements en forme de triangle, qui se situent au-dessus de la bande de base, s'observent sur nombre de représentations de couronne byzantines, mais presque exclusivement sur des couronnes de femme. La forme du diadème nous autorise à déclarer sans la moindre incertitude que la couronne royale hongroise a été préparée pour orner une femme. La première propriétaire devait donc être une dame au niveau plus élevé de l'hierarchie byzantine. A l'article 5.3, l'auteur constate que ce type de couronne voûtée et close apparut à Byzance durant le règne de l'empereur Alèxe I, c'est-à-dire entre 1081-1118. A l'article 5.4, l'auteur rappelle que la couronne est évidemment composée de deux parties différentes. Selon toute vraisemblance, c'était l'auteur de la commande qui a demandé à l'orfèvre qu'une pièce d'orfèvrerie, primitivement un reliquaire, soit incluse dans la partie supérieure de la couronne. Selon l'auteur de l'étude présente, celle-ci aura été la première couronne close à la Byzance du 11e siècle, et elle aura servi de modèle aux couronnes closes byzantines des époques ultérieures. A l'article 5.5, l'auteur se penche sur les symétries de la couronne, et sur le programme spirituel exprimé par les émaux. Plus loin, à l'article 5.6, il est dit en

considération dudit programme que la dame, qui a dû faire faire la couronne, était Anne Dalassène, la mère de l'empereur Alèxe I. L'auteur est d'avis que la couronne aura été préparée entre septembre et décembre 1081, suivant ce que l'empereur Alèxe donna pratiquement pleins pouvoirs à sa mère. A l'article 5.7, l'auteur, ayant fait l'examen de la miniature de couronnement du psautier dit 'Barberini', constate que ce codex a été fait pour le couronnement de l'unique fils de l'empereur Michel Doukas, Constantin, entre 1074 et 1078. La miniature originaire représenta Michel Doukas (dont le portrait orna la couronne hongroise aussi) avec son fils, Constantin, et sa femme, Marie, dite „d'Alainie”, mais l'on a dû retoucher les images en 1092, à l'occasion du couronnement du premier-né d'Alèxe Comnène, Ioannes. Ces résultats aussi soutiennent la théorie de l'auteur, selon laquelle cette forme de couronne composée aura été utilisée par Anne Dalassène pour la première fois. A l'article 5.8, l'auteur pose en fait que sur la partie de fond de la couronne, au lieu de l'image de l'empereur Michel Doukas, il y eut primitivement un émail encadré qui représenta Alèxe Comnène I, tandis que l'image de Constantin prit la place de celle de Gheorghiy II, souverain géorgien, défenseur des régions frontalières de l'Empire Byzantin.

A l'article 6.1, l'auteur énumère les plus importantes lésions que la couronne a subies, et constate qu'elles peuvent s'expliquer par la supposition que la couronne a souffert deux chocs. Les deux émaux de la partie inférieure ont été remplacés, parce qu'on les avait cassés. Notamment, l'un des deux chocs, qui était court, a poussé vers le bas la plaque obturatrice, tandis que l'autre, qui est venu depuis la partie de fond de la bande, était encore plus court, même momentanément, et violent. Comme les deux images nouvelles furent fixées à la couronne ultérieurement à Byzance, l'auteur, en s'appuyant sur des arguments historiques, établit que la couronne a dû être raccommodée entre 1118 et 1185.

La question se pose maintenant, quand et comment la couronne a pu subir d'aussi graves lésions. Malheureusement, nous ne possédons aucune source écrite qui puisse offrir de réponse à cet énigme. Pourtant, l'auteur offre au lecteur un conte historique sur la mort d'Alèxe Comnène I, pour démontrer la possibilité d'une destruction consciente. Le contenu de ce conte est puisé en plus que 90% dans les travaux historiques d'Anne Comnène, d'Ioannes Zonaras et de Niketas Choniates. En s'appuyant sur cette nouvelle historique, l'auteur met en avant son hypothèse de travail, selon laquelle c'était Irène Doukaina, la femme de l'empereur Alèxe Comnène, qui a broyé et jeté à terre la couronne hongroise dans le Palais Mangana, à Constantinople, le 15 du mois d'août, 1118.

Au chapitre 7, l'auteur reconstruit le processus de remise en état, par l'intermédiaire d'analyses relatives à la technique de l'orfèvrerie et à la géométrie de la couronne. Une conclusion majeure de ces analyses, c'est que la partie supérieure de la couronne, vue d'en haut, a été tournée d'un demi-tour dans le sens inverse des aiguilles d'une montre, par rapport à sa situation originaire. En plus, l'auteur indique de plus près quelles forures avaient été utilisées pour fixer la partie supérieure à sa place, à l'époque où elle faisait encore partie d'un autre objet d'art.

Veillez envoyer vos remarques à l'adresse suivante, où vous pouvez obtenir, même en écrivant en français, d'autres volumes de cette étude, et d'autres études aussi:

Holler László, Pf. 998. Budapest 62. 1386.

The Hungarian crown is a unique work of art.
It is a masterpiece of goldsmith technology and enamelling.
It has always been present in the stormy flow of Hungarian history.
In fact, it has often exerted a decisive influence on the course of events.
Much has been written about it — still much remains to be unravelled.
Its origin and early history are lost in the mists of the past.

In this volume, we are seeking for answers to the following three questions:

**WHO WAS IT MADE FOR?
HOW DID IT GET DAMAGED?
HOW WAS IT MENDED?**

ENGLISH SUMMARY: pp. 50-51

Die Ungarische Krone ist ein einzigartiges Kunstwerk.
Sie ist ein Meisterwerk der Goldschmiedekunst und der Emailkunst.
Sie hat die stürmischen Jahrhunderte der ungarischen Geschichte durchbeglitten.
Sie hat ja eine zentrale Rolle der historischen Ereignisse oft gespielt.
Man hat davon schon viel geschrieben. Aber es gibt noch viel Geheimnis, was
auch heute auf die Auflösung wartet.
Ihre Erzeugung und frühe Geschichte geraten in die Tiefe der Vergangenheit.

In diesem Band möchten wir drei Fragen beantworten:

**WEM WURDE ES ERZEUGT?
WIE KÖNNTE ES BESÄDIGT WERDEN?
WIE WURDE ES REPARIERT?**

ÜBERBLICK AUF DEUTSCH: Seiten 52-53

La couronne royale hongroise est un objet d'art sans pareil.
Elle est un chef-d'oeuvre de l'orfèvrerie et de l'émaillerie.
Elle a parcouru les chemins souvent tumultueux de l'histoire hongroise.
De plus, elle a souvent joué un rôle central dans les événements historiques.
Beaucoup a été dit par rapport à elle – mais elle garde toujours ses secrets.
Son origine, son histoire primitive se perdent dans les ténèbres du passé.

Dans cette étude, l'on cherche la réponse aux trois questions suivantes:

**POUR QUI EST-CE QU'ELLE A ETE PREPAREE?
COMMENT EST-CE QU'ELLE S'EST ENDOMMAGE?
DE QUELLE FAÇON EST-CE QU'ELLE A ETE REMISE EN ETAT?**

RÉSUMÉ FRANÇAIS: pp. 54-55

**A magyar korona egyedülálló műalkotás.
Az ötvösművészet és a zománcművészet remeke.**

**Végigkísérte a magyar történelem viharos évszázadait.
Sőt, gyakran központi szereplője volt a történelmi eseményeknek.
Sokat írtak már róla. De sok titka még ma is megfejtésre vár.
Keletkezése, korai története a múlt homályába vész.**

Három kérdésre keressük a választ ebben a kötetben:

KINEK A SZÁMÁRA KÉSZÜLT?

HOGYAN SÉRÜLHETETT MEG?

MIKÉNT JAVÍTOTTÁK KI?